

GURUHANDBOKEN

Fria Moderata Studentförbundet

Innehållsförteckning

Förord	4
Frédéric Bastiat (1801-1850)	5
<i>Bastiats liv</i>	5
<i>Bastiats harmoniliberalism</i>	6
<i>Det man ser och det man inte ser</i>	9
Böcker av Bastiat.....	11
Lästips.....	11
Edmund Burke (1729-1797)	12
Källor.....	14
Lästips.....	14
Anders Chydenius (1729-1803)	15
<i>De politiska huvuddragen</i>	17
<i>Eftervärlden</i>	17
Lästips.....	18
Milton Friedman (1912-2006)	19
<i>Friedmans bakgrund</i>	19
<i>Monetarismen</i>	19
<i>Nobelpris och berömmelse</i>	21
<i>Nyliberalismens intåg</i>	21
Lästips.....	22
Friedrich August von Hayek (1899-1992)	23
<i>Hayeks uppväxt, liv och intellektuella influenser</i>	23
<i>Hayeks tankar</i>	24
<i>Vetenskaplig metod</i>	25
<i>Planhushållningsdebatten</i>	25
<i>Hayeks forskning om konjunkturcykler</i>	26
<i>Hayeks debatt med Keynes om depressionens orsaker</i>	27
<i>Vägen till trädedom</i>	27

<i>Frihetens grundvalar</i>	28
<i>Liberal eller konservativ</i>	29
Lästips.....	29
John Locke (1632-1704)	30
<i>Den historiska bakgrunden</i>	30
<i>Den filosofiska bakgrunden</i>	31
<i>Samhällskontraktet</i>	32
<i>Naturrätten</i>	34
<i>Lockes inflytande</i>	35
<i>John Stuart Mill (1806-1873)</i>	38
<i>Barndom och uppväxt</i>	38
<i>Mills verk</i>	39
<i>Tankar om Mill</i>	40
Lästips.....	41
Johan Norberg (f 1973)	42
<i>Frihetsfronten</i>	42
<i>Timbro</i>	43
<i>Expandera friheten</i>	43
Böcker av Norberg.....	44
Karl Popper (1902-1994)	44
<i>Historik</i>	44
<i>Filosofi</i>	45
<i>Varför är han viktig för Studentförbundet?</i>	47
P.J. O'Rourke (f 1947)	49
Lästips.....	50
Elvis Presley (1935-1977)	51
Lästips.....	52
Samuel von Pufendorf (1632-1694)	53
<i>Bakgrund</i>	53
<i>Pufendorf - en paneuropeisk akademiker</i>	53
<i>Övergången till den sekulära naturrätten</i>	54
Guruhandboken: Innehållsförteckning	2

<i>Naturtillstånd och samhällskontrakt</i>	55
<i>Universella rättigheter</i>	56
<i>Fortlevnad,tolerans och förnuft</i>	56
<i>Epilog</i>	57
Ayn Rand (1905-1982)	58
<i>Rands liv</i>	58
<i>Ayn Rands idéer</i>	59
<i>Det moraliska är det praktiska</i>	60
<i>Moraliskt försvar för liberalismen</i>	61
<i>Böcker av Rand</i>	62
Lästips.....	62
Ronald Reagan (1911-2004)	63
<i>En enkel bakgrund</i>	63
<i>En mångtydig president</i>	63
<i>En moderat republikan</i>	65
Lästips.....	66
Lästips av Ronald Reagan.....	66
Filmtips av Ronald Reagan.....	66
Lysander Spooner (1808-1887)	68
<i>Lysander Spooner - The constitution of no authority</i>	68
Lästips.....	71
Margaret Thatcher (1925-2013)	72
<i>Bakgrund</i>	72
<i>Thatcher som premiärminister</i>	73
<i>En hårdför politiker</i>	73
<i>Det bittra slutet</i>	74
<i>Efter premiärministeråren</i>	74
Källor.....	74
Lästips.....	75

Förord

Guruhandboken är ett projekt som påbörjades för många presidier sedan: Den har för avsikt att utgöra en samling korta biografier om de främsta frihetskämparna genom tiderna – de som på allra bästa sätt formulerat frihetens idéer och med störst framgång lyckats hålla kollektivismen stången. Med andra ord en guide till det studentförbundets idégodset.

Men denna intellektuella skatt är inte starkare än dess företrädare. Blir inte idéerna lästa och diskuterade dör de. Inte heller är vi starkare än den ideologiska grund vi står på – för att utgöra ett slagkraftigt alternativ mot socialismen och driva samhällsutvecklingen i rätt riktning behöver vi den.

Det är dags att beväpna oss på det vis liberaler i alla tider mobiliserat: genom att läsa, bilda oss och söka de goda samtalen. Vi ska inte sträva efter att skapa polemik genom att vantolka motståndarnas argument utan genom att ta den skarpaste samhällskritik och bemöta den.

Denna bok är författad av individer som är eller vid något tillfälle har varit medlem i Fria Moderata Studentförbundet. Vi har försökt hitta individer som tycker om och uppskattar berörd tänkare för att förmedla en positiv bild som uppmanar till att läsa vidare.

Avslutningsvis vill vi rikta ett stort tack till den ursprungliga Guruhandbokens redaktör, Anna Hård af Segerstad, vars arbete ligger till grund för denna bok.

Förbundsordförande 2014 -
Alexandra Ivanov

Frédéric Bastiat (1801-1850)

Av: Johan Norberg

Den franske liberale ekonomen Frédéric Bastiat var den stora inspirationskällan bakom Sveriges liberala systemskifte i mitten av 1800-talet - och 100 år senare fick hans skrifter Ronald Reagan att intressera sig för marknadsekonominns idéer. Bastiat förklarade varför en fri marknad och lika rättigheter leder till att alla samhällsklasser får det bättre, och som ingen annan kunde han popularisera svåra ekonomiska samband. Bastiat var bara aktiv i sex år, men hann under den tiden skriva klassiska ekonomiska verk, bli nationell politiker, starta flera liberala tidningar och grunda den franska frihandelsrörelsen.

Bastiats liv

Bastiat blev bara 49 år gammal, och det vara bara under de sista sex åren av sitt liv som han engagerade sig i den politiska debatten. Han föddes i Bayonne i södra Frankrike 1801, där hans far var affärsman. Han blev tidigt föräldralös. Han fick en god utbildning, men tog aldrig någon examen. I stället tog han vid 23 års ålder över familjens lantegendom.

Trots detta började han intressera sig för politiken. I Bayonne kunde han se att tullarna skadade näringslivet, och genom läsning av Adam Smith och Jean-Baptiste Say förstod att politiska ingrepp och regleringar störde marknadens naturliga ordning. När 1830 års revolution bröt ut mot den auktoritära franska monarkin tog Bastiat en blygsam del i den genom att med några hundra andra män omringa slottet i Bayonne.

Den nya medelklassregeringen gjorde emellertid Bastiat besviken. De industrialister som fått makt använde den inte till att ge alla lika frihet, utan till att berika sig själva med subventioner och tullar. Bastiat började inse att problemet med politiken inte var att hitta rätt styrande, utan att politiken styr för mycket vem som än har makten.

När Bastiat i mitten av 1840-talet fick höra talas om Cobdens och Brights frihandelsrörelse i England fick han idén att det kanske skulle gå att göra samma sak i Frankrike. Han började med att skriva en artikel om frihandelns fördelar till den ansedda tidskriften *Journal des économistes* i slutet av 1844. Redaktionen tog emot den med glädje och var lyckliga över att ha hittat en så skicklig ekonom på den franska landsbygden.

Nu vidtog en febril aktivitet för Bastiats del. Han skrev rader av artiklar, började skriva på en bok. Han kom till Paris där folk tittade konstigt på hans lantliga klädsel med liten hatt och långt hår, men hans idéer gjorde

stort intryck. Tillsammans med några vänner startade han en fransk frihandelsorganisation, höll rader av offentliga föreläsningar och startade frihandelstidningar. De fick snabbt mängder av anhängare.

Men verksamheten hindrades av 1848 års revolution. Bastiat var inte nöjd med det gamla styret, men förvånades av att de nya politiska läroarna - ofta olika former av socialism och utopism - krävde än mer statlig kontroll över samhället. För att tala för liberalismen lät han sig väljas in i parlamentet. Där blev den nu i tuberkulos svårt sjuke Bastiat berömd för att ibland rösta med högern och ibland med vänstern - men alltid med minoriteten. Bastiat talade emot alla särintressen och för den individuella friheten på alla områden - t.ex. för avskaffade bidrag, skatter och tullar, för frihet för fackföreningar och strejker, för yttrandefrihet och religionsfrihet, emot kolonialism och krigspolitik.

Utvecklingen gick mot allt mer politiskt kaos och snart svarade det franska folket med att utse en stark ledare - Napoleon III - som utropade sig till kejsare och avskaffade den politiska demokratin. Bastiat var en svuren fiende till Napoleons och andras auktoritära fasoner och bestämde sig för att det bästa sättet att kämpa för friheten var genom långsiktig opinionsbildning. Under sitt sista år i livet skrev han bl.a. tre av sina viktigaste verk - boken *Les harmonies économiques* och essäerna *Lagen* och *Det man ser och det man inte ser*.

På julafton 1850 avled Bastiat, för tillfället politiskt isolerad. Men redan dessförinnan kunde han ana sig till sitt politiska eftermäle, när en felaktig, för tidig dödsannons kallade honom "den store ekonomen" och "den briljante skribenten". Hans skrifter fick snabbt anhängare bland europeiska ekonomer och radikala politiker som med hans argument liberaliserade sina länder. Inte minst i Sverige. Finansministern J A Gripenstedt läste hans böcker och blev genom dem en övertygad liberal och frihandelsvän. Gripenstedt blev snart centralgestalt i det svenska liberala systemskiftet. Ekonomen Gustaf Knut Hamilton beundrade Bastiat så mycket att han döpte sin son till Bastiat.

Så småningom fick frihandelsagitationen resultat till och med i Frankrike. 1860 anslöt sig Frankrike till frihandelspolitiken genom en traktat med England utarbetad av Bastiats vän Cobden och hans lärjunge Michael Chevalier. Det var inledningen till Europas första frihandelsera, som drog med sig även Sverige. Resultatet blev öppna gränser och välståndsexplosion.

Bastiats harmoniliberalism

Bastiat var den största av de så kallade harmonieekonomerna. De byggde på idén från fysiokraterna, Adam Smith och Say, om den spontana

ordningen i den fria ekonomin. Om människor förbjuds från att stjäla från varandra kan de bara berika sig genom att ge andra människor vad de vill ha. I sitt eget intresse måste producenten, arbetaren och handelsmannen göra andra människor tjänster, nämligen de tjänster som konsumenterna efterfrågar för ögonblicket.

En av slutsatserna är att statliga ingrepp rubbar dessa välståndsbildande krafter. Regleringar gör det svårare för producenter att tillfredsställa konsumenternas behov. Skatter bestraffar den positiva ekonomiska verksamheten, och bidrag t ex till arbetslösa och fattiga blir ett bidrag till arbetslöshet och fattigdom. Produktion och handel bestraffas och arbetslöshet och t ex minskad utbildning subventioneras.

Bastiat breddade resonemanget till hela samhället. Med lika rättigheter och fria marknader kommer alla samhällsgrupper samtidigt att få det bättre, menade han. Det var en revolutionerande slutsats som gick på tvärs med både socialistiska klasskampsteoretiker och pessimistiska ekonomer som Ricardo och Malthus. Med större vinster och kapitalinvesteringar skulle arbetet bli mer produktivt, och då skulle varorna bli allt billigare och arbetarnas reallöner skulle stiga. Med fritt utbyte skulle inga affärer äga rum om inte båda parter ansåg sig tjäna på dem.

Detta gällde även över nationsgränserna. En nation tjänar inte på att andra nationer är fattiga, menade Bastiat. Tvärtom tjänar de på att andra är rika och effektiva producenter. Då kan man byta till sig billigare och bättre varor från dessa länder. Bastiat ville se öppna gränser internationellt, och en avveckling av en omänsklig och ekonomiskt destruktiv kolonialism och konfliktpolitik. Genom att ömsesidigt dra nytta av varandra skulle världens folk närma sig varandra: "Om inte varor korsar gränserna kommer soldater att göra det.", som Bastiat påpekade i ett ofta citerat uttalande.

Harmoniläran innebär i grunden att om människor får frihet kommer deras intressen stå i överensstämmelse med varandra. Då tjänar man på att andra berikar sig och producerar. Om intressena i stället hade varit motsatta hade mänskligheten varit fångad i ett tragiskt öde där någon part alltid måste tvingas till underkastelse och självupppoffring. Men nu är det tvärtom så att de enes egoism även gynnar den andres. Då blir friheten möjlig - och önskvärd.

För Bastiat är harmoniläran förknippad med kristendomen. Han trodde inte att Gud hade kunnat skapa en så imperfekt värld att människor alltid måste hamna i konflikt med varandra. Men argumenten för denna harmoni bygger inte på tro, utan på förnuftsresonemang och observation.

Bastiat var inte utilitarist, utan rättighetsanhängare i Lockes anda. Eftersom människans egenskaper och potential är något positivt som kan utnyttjas utan att andra skadas borde individen ha rätt att utnyttja detta. Tvång är bara legitimt i självförsvar. Eftersom staten inte är en övermänsklig enhet kan den inte ha mer rättigheter än individerna som har skapat den, menade Bastiat. Därför bör staten bara fungera som en institution för självförsvar, som en nattväktarstat. Den ska skydda människor från tvång och våld, men i övrigt låta människor och deras egendomar vara i fred. "Det säkraste sättet att få respekt för lagen är att göra lagen respektabel", som Bastiat konstaterade i sitt rättvise- och rättighetsmanifest *Lagen*.

Om staten gick över sina nattväktaruppgifter är det inte längre rättvisan som är dess mål och rättfärdigande. Då blir den i stället ett medel för vissa att berika sig på andras bekostnad, något som Bastiat fick se i Frankrike där särintressen stred om vem som skulle få utöva makt över de andra. Människor koncentrerar sig då inte på att göra något bra i ekonomi och det civila samhället, utan i stället på att försöka få politiska privilegier och fördelar. Staten blir inte en institution för att hindra plundring och förtryck, utan tvärtom en institution för plundring och förtryck av de grupper som för tillfället inte är politiskt mäktiga. "Staten är det stora illusion i vilken alla försöker leva på andras bekostnad", som Bastiat på ett klassiskt vis definierade denna särintressestat.

Gentemot de konservativa förklarade Bastiat att staten inte heller bör användas för att upprätthålla en viss moral, utbildning eller religion. Kunskap i sådana frågor kan bara komma från individerna själva, och de måste därför få vara fria att skaffa den själva. Dessutom finns ju risken att staten monopoliserar fel kunskaper och moral, och stoppar utvecklingen mot mer kunskap. Vägen till förbättring och faktainsikt går i stället genom konkurrens, variation och experiment, menade Bastiat. Då kan allt bättre lösningar och förslag växa fram, sakta men säkert. Precis som på ekonomins område var det inte ett utopiskt sluttillstånd Bastiat talade för, utan ständig utveckling och framsteg, möjliggjorda genom friheten.

Det var framför allt idéerna om intressegemenskap och harmonilära som gjorde att Bastiat blev impopulär under en stor del av 1900-talet. När Marx kom på modet blev alla övertygade om att samhället bygger på djuplodande konflikter mellan olika klasser och grupper. Bastiats tal om intresseharmonier förkastades som enkel propaganda för borgerligheten. Efter att keynesianismen erövrade nationalekonomin ansåg de flesta att kapitalismen inte hade någon stabilitet, utan var kaotisk och självdestruktiv. I ett sådant klimat uppfattades harmonieekonomin som yttlig.

Men i slutet av 1900-talet tillbakavisades Marx och Keynes idéer grundligt av utvecklingen. Det visade sig att politiken var mer instabil och kaotisk än marknaden, och genom kapitaltillväxt, produktivitetsökningar och nya innovationer har alla samhällsgrupper fått det bättre. Bastiats och harmonieekonomernas idéer framstår idag som betydligt mer korrekta än de flesta andra ekonomers och samhällsvetares.

Det man ser och det man inte ser

Bastiat är ihågkommen som en lysande stilist. Han kunde förklara svåra ekonomiska samband på ett enkelt vis, och knastertorra sakfrågor tacklade han med humor och ironi. Schumpeter har frågat sig om han inte var "den mest briljante ekonomiska journalist som någonsin levte", och Cobden tyckte att hans texter var "lika underhållande som en roman".

En av Bastiats vanligaste metoder för att motbevisa motståndarnas argument var "reductio ad absurdum", dvs att visa att deras idéer om de tillämpas konsekvent leder till helt absurda konsekvenser, och följaktligen inte är överensstämmande med verkligheten. Ett klassiskt exempel är essän *Petition*, där Bastiat låter Frankrikes producenter av stearinljus, fotogenlampor etc framföra den traditionella protektionistiska argumentationen. De är arga över en utländsk konkurrent som översvämmar landet med billigt ljus och därför tar ifrån dem arbete. Om denne konkurrent stoppades skulle de kunna anställa fler och ekonomins hjul skulle börja snurra. Konkurrenten är solen, och för att hindra den bör man instifta en lag om att alla t ex ska stänga sina fönsterluckor. Med detta enkla och humoristiska argument visar Bastiat att billiga varor och tjänster (t ex gratis ljus) inte är ett hot mot ekonomin, utan en ren vinst, som gör att samhällets resurser kan användas till att tillfredsställa andra behov.

Åsikten att det var tvärtom, att arbetet i sig är ett mål och inte produkten av den, delas av alla som vill tvinga oss att dela på jobben, eller som är oroliga över att maskinerna eller globaliseringen ska ta ifrån oss arbetena, eller att ökad invandring eller fler kvinnor på arbetsmarknaden skapar arbetslöshet. De som tror att det är så borde med samma logik, enligt Bastiat, förbjuda arbetare att använda sin högra hand - det skapar ju mycket mer arbete! Eller varför inte förbjuda dem från att slipa sina yxor? Bastiat visade på så sätt att resonemanget är absurt, och att effektivisering tvärtom skapar nya arbeten. Genom att vi billigare kan tillfredsställa t ex vårt matbehov kan arbetare lämna jordbruket och övergå till att möta efterfrågan i annan industri. På samma vis som det blir arbetare lediga t ex i jordbruket blir det ju köpkraft och kapital ledigt som kan riktas mot nya industrier.

Bastiats mest berömda text är den ca 50-sidiga essän *Det man ser och det man inte ser*. Den börjar med ett exempel med en krossad ruta. Innehavaren blir ledsen, men tröstas av en folkmassa som förklarar att krossandet är bra för ekonomin. Det ger ju glasmästaren jobb, och när han får lön kan han köpa kläder och ge skräddaren jobb osv. Ekonomins hjul börjar snurra genom denna "multiplikatoreffekt" som Keynes senare uppskattande kom att kalla den.

Bastiats invändning är enkel. Detta är den effekt man ser, men det finns också effekter som man inte ser. Det är att fönstrets ägare hade gjort andra saker med sina pengar om fönstret inte hade krossats. Han hade kanske köpt skor, vilket hade givit skomakaren arbete, och på så vis fått ekonomins hjul att börja snurra. Då hade han haft både ett helt fönster och ett par nya skor. Nu har han bara ett helt fönster, och därför innebär händelsen totalt sett en förlust. På det viset förklarar Bastiat att statliga försök att med skattepengar stimulera efterfrågan och skapa arbete aldrig kan skapa något nytt, det kan bara flytta pengarna och de ekonomiska aktiviteterna. Från människors egna prioriteringar till politikernas egna.

Bastiats poäng är emellertid ännu bredare - han tillämpar denna enkla tankemodell i rader av sakfrågor i hela essän för att verkligen trumma in den. Eftersom det finns effekter av ekonomiska beslut som man inte kan se gäller det att förutse dem. Det gäller särskilt konsekvenser av statliga ingrepp, eftersom vinsten av dem ofta koncentreras till en liten grupp (t ex företagen som får ett tullskydd, bönderna som får ett bidrag), medan kostnaden fördelas i tid och rum. Man ser inte vad skattebetalarna hade gjort med pengarna annars, och vilka idéer, projekt och företag som hade kunnat blomstra genom detta om staten inte hade ingripit.

Den lilla grupp som gynnas av statens ingrepp kommer att kunna organisera sina särintressen effektivt, och i varje enskild sakfråga kan det se ut som att statliga ingrepp gynnar samhället eftersom man bara ser vissa omedelbara effekter. Det är därför det är nödvändigt att sammanfatta sin kunskap om alla de effekter som man inte ser i en princip. En princip som konsekvent avvisar att staten försöker gynna vissa på andras bekostnad, eller ersätta medborgarnas prioritering med sin egen, osv. Bara med en principiell liberalism kan man hindra en ständig vidgning av regleringar, tullar och omfördelning som annars nästan automatiskt inträffar och som tycks gynnsam i varje enskilt fall, men som totalt leder till politikermakt och ekonomisk kollaps.

Hayek har konstaterat att denna enkla modell om det man ser och det man inte ser är det mest effektiva argument för ekonomisk frihet som någonsin har skapats. Att det är skrivet på ett humoristiskt vis och med exempel som är aktuella även idag gör Bastiat till både lättillgänglig, lärorik och underhållande för dagens läsare. Det är ingen slump att det

var läsning av Bastiat som gjorde Ronald Reagan misstänksam mot statsingrepp mot företagsamheten, och att Margaret Thatcher såg Bastiat som sin favoritläsning i ekonomi.

Böcker av Bastiat

Oevres Complètes de Frédéric Bastiat, 1854-60, 7 band.

Alla Bastiats brev, artiklar och böcker på franska.

Economic Sophisms, 1845-48, på engelska 1996

Bastiats skickliga angrepp på tullar, regleringar och statsingrepp.

Economic Harmonies, 1850, på engelska 1996

Bastiats ofullbordade sammanfattning av den harmonieekonomiska läran.

Selected Essays on Political Economy, 1964

Blandade essäer, bl.a. klassikerna "Det man ser och det man inte ser" och "Lagen", förord av Hayek.

The Law, 1850, eng1998

En av de kortaste och bästa introduktionerna till liberalismens syn på rättvisa.

Det man ser och det man inte ser, 1999 (översättning: Charlotte Alleson)

Lästips

Louis Baudin: *Frédéric Bastiat*, 1962 En biografi på franska.

J A Dorn: "[Law and Liberty : A Comparison of Hayek and Bastiat](#)" i *The Journal of Libertarian Studies*.

En intressant jämförelse av rätts- och frihetssynen hos Bastiat och en modern liberal.

Karl Marx: *Grundrisse*

Kapitlet Bastiat und Carey innehåller Marx angrepp på harmonieekonomerna.

Johan Norberg: "Introduktion", s 1-30 i Bastiat *Det man ser och det man inte ser*.

Kort introduktion till Bastiat och hans verk.

George Roche: *Free Markets, Free Men : Frederic Bastiat 1801-50*, 1977

Spännande biografi, tidigare publicerad som *Frederic Bastiat: A Man Alone*.

Dean Russel: *Frédéric Bastiat: Ideas and Influence*, 1965

Amerikansk biografi.

Edmund Burke (1729-1797)

Av Gustaf Blomberg

»Our patience will achieve more than our force«

- Edmund Burke

Det var inom den filosofiska teoribildningen kring det sköna och det sublimes som Edmund Burke först trädde fram som skarp tänkare och välformulerad skribent. Men det var genom att använda dessa talanger på den politiska filosofins område som han framförallt kom att göra ett avtryck i idéhistorien.

Denne irländske man, idag känd som idékonservatismens fader, föddes 1729. Efter sina insatser inom estetiken fick Burke 1765 anställning som sekreterare hos markisen av Rockingham. Rockingham var engagerad inom en gruppering i det politiska parti som vid denna tid gick under namnet whigs, en föregångare till det liberala partiet i Storbritannien. Samma år valdes Burke in i underhuset, där han snart blev omtalad för sina välformulerade och passionerade inlägg i den politiska debatten. Burke deltog alltså aktivt på sin samtids dagspolitiska arena, till skillnad från många andra politiska tyckare genom historien.

1790 utgavs hans verk *Reflektioner om den franska revolutionen*, vilket fick stor uppmärksamhet. De tankar han framlade däri skulle få stort inflytande över det politiska tänkandet under kommande århundraden. Burke fokuserade i sin bok på hur politisk utveckling sker och bör ske. Burke vände sig mot de försök att i ett enda slag omvandla de politiska och samhällsliga institutionerna som skett under den franska revolutionen. Av sådana medel för att förändra, ansåg Burke, skulle bara ny frihet följa. Anarki skulle bli effekten av dessa försök att rycka upp samhällets rötter, och ur detta kaos skulle en stark ledare träda fram för att frambringa ordning. Den totala omvälvningen skulle följas av det totala tyranneriet. Burke förutsåg därmed på ett insiktsfullt sätt den jakobinska terrorregimen och Napoleons diktatur.

Som alternativ till den franska utvecklingen ställde Burke det engelska exemplet. Han ansåg att ett samhälle måste förändras och utvecklas, men genom en successiv och långsam process, där hänsyn hela tiden togs till de traditioner och institutioner som växt fram genom historien. En nation kunde liknas vid en organism, vars delar var komplext sammanfogade, och måste därmed behandlas med stor varsamhet för att inte falla sönder. Burke såg ett exempel på sådan organisk förändring i det brittiska samhällets utveckling efter 1688 års ärorika revolution.

Burke vände sig också mot den starka rationalismen bland den franska revolutionens ideologer. Abstraktioner, högtflygande utopier och verklighetsfrämmande teorier, som inte tog hänsyn till historiska omständigheter och människans brister, skulle om de tillämpades endast leda till en samhällsdestruktiv politik kantad av besvikelser.

Burke ses ofta som den förste representanten för den moderna konservatismen. Burke påverkade också starkt 1800-talskonservatismen där den tyske tänkaren Hegel blev den starkast lysande stjärnan. Men det fanns viktiga skillnader mellan de båda.

Burke var präglad av en mer anglosaxisk, frihetlig och individualistisk samhällssyn. Han fokuserade på de aktuella omständigheterna och det unika i varje samhällsbygge, medan Hegel betonade de abstrakta, generella och övermänskliga drivkrafterna i historien, vars existens han ansåg sig ha vetenskapligt bevisat. Därigenom inspirerade Hegel även radikala tänkare som exempelvis Karl Marx. Men också Burke kunde ibland ta ställning för dem som förordade genomgripande samhällsförändringar. Han stödde de irländska kraven på ökad frihet från brittiskt styre liksom de amerikanska koloniernas kamp för detsamma och han såg den oblodiga revolutionen i England av år 1688 som föredömlig.

Detta något motsägelsefulla i Burkes politiska tänkande har gjort att han kritiserats för brist på systematik i sina teorier. Möjligen kan denna brist ses som naturlig genom Burkes aversion mot abstrakta och förment vetenskapliga samhällsteorier.

Den välkände liberalen Friedrich Hayek erbjöd en annan förklaring. Hayek såg inte Burke som företrädare för en konservativ ideologi, utan snarare som förespråkare för en moderat liberal politisk tradition i vilken Hayek också själv placerade sig. Samhällsutveckling genom spontan förändring i den trial-and-error-process som uppstår i ett fritt samhälle, snarare än genom omfattande statliga interventioner utförda i enlighet med en viss plan, var enligt Hayek en av huvudingredienserna i denna politiska tradition.

Hayek ifrågasatte faktiskt det korrekta i att överhuvudtaget tala om något sådant som en konservativ ideologi. Det är som nämnts svårt att finna något systematiskt uppbyggt idé- och värdesystem i Burkes verk och detta gäller även andra tänkare som brukar benämnas konservativa. I Burkes fall rör det sig enligt Hayek snarare om en hållning visavi politisk förändring som denne förevisar: moderation, utveckling genom reform istället för revolution och respekt för den komplexitet som finns inbyggd i det samspel mellan institutioner och människor som ett samhälle utgör och som funnit sin form genom århundraden av utveckling.

De flesta torde idag, oavsett vilket politiskt läger de tillhör, kunna skriva under på en sådan hållning. Efter de katastrofala samhällsexperiment som höger- och vänsterradikaler utsatt världen för sedan Burkes tid, har förhoppningsvis hans varningar för dylika försök att totalt omstöpa mänskliga samhällen etsat sig fast i sinnet på tillräckligt många. Allt annat vore att brista i respekt för den historia som vi enligt Burke har så mycket att lära av.

Källor

Hayek, Friedrich, *Frihetens Grundvalar*, Timbro Förlag, Stockholm 1983.
Liedman, Sven-Eric, *Från Platon till kriget mot terrorismen – De politiska idéernas historia*, Albert Bonniers Förlag, Stockholm 2005.
Nationalencyklopedin band 3 och 19,
Bokförlaget Bra Böcker, Stockholm 1990 respektive 1996.
www.quotationspage.com

Lästips

Paine, Thomas, *Människans Rättigheter*. En liberal klassiker, skriven i polemik med Burkes *Reflektioner om den franska revolutionen*.
A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful. Burke var endast 28 år gammal när han författade denna skrift, ett filosofiskt verk som kom att få stor betydelse inom estetiken.

Anders Chydenius (1729-1803)

Av Anna Hård af Segerstad viceordförande 2004-2005

Prästen och riksdagsmannen Anders Chydenius har haft stor betydelse för liberalismen i Sverige. Redan tio år före Adam Smiths *Wealth of Nations* introducerade Chydenius den ekonomiska liberalismen. Han är mannen som drev fram en internationellt sett unik tryckfrihetsförordning 1766 och religionsfrihetsförordning 1781.

Chydenius trodde på friheten, människovärdet och demokratins betydelse som grunden för ett bättre samhälle. Under flera riksdagar krävde han ett fritt näringsliv, fri handel och tryckfrihet. Med andra ord verkade han för att alla onödiga begränsningar och bestämmelser, som hindrade individen från att söka sitt eget och även samhällets bästa, skulle slopas.

På 1700-talet var Sverige ett ståndssamhälle som utgjordes av adel, präster, borgare och bönder. Till riket Sverige hörde nuvarande Finland. Chydenius föddes i det karga och fattiga österbottniska Sotkamo. Fadern var präst och verkade som kyrkoherde. Till en början fick han privatundervisning av sin far, men senare gick han i privatskola. Han skrev sedan in sig vid Åbo Akademi och det var där han tog sin examen. Chydenius studerade också en period vid Uppsala universitet. Hans studier omfattade bland annat matematik, naturvetenskap, latin och filosofi. Magisteravhandlingen vid Åbo Akademi är en beskrivning av kanoter som tillverkades och användes av nordamerikanska indianer och hade titeln *Americanska näfwerbåtar*. År 1753 förordnades Chydenius till predikant i Nedervetil kapellförsamling i Österbotten. År 1755 gifte han sig med köpmansdottern Beata Maria Mellberg - ett äktenskap som för övrigt blev barnlöst.

Under sina år i Nedervetil var Chydenius aktivt sysselsatt med olika praktiska projekt. Han studerade olika växtarter och tillämpade nya odlingsmetoder. Till följd av sitt intresse för praktiska frågor var Chydenius en utpräglad företrädare för »nyttans tidevarv, och han ville med sin verksamhet sprida upplysningen bland bönderna. Han ägnade sig även åt medicinsk verksamhet. Redan under sin livstid blev han berömd för att bota sjukdomar, utföra operationer och framställa läkemedel. Chydenius hade ett stort empiriskt intresse, främst för naturvetenskap, och därför baserade han till stor del sina åsikter på egna erfarenheter. Han var radikal främst för att han lyfte fram det väsentliga, det som fanns bakom maktens kulisser och ställde viktiga frågor. Detta ledde till att han slutligen blev utesluten från riksdagen och att hans bidrag i skrivartävlingar inte publicerades.

Chydenius inflytande grundar sig till stor del i att han skrev ovanligt koncist. Han behärskade olika stilmetoder och hans texter är fortfarande helt läsbara, något som inte kan sägas om de flesta politiska texter från samma tidsperiod.

Chydenius var en skicklig skribent och talare. Han blev sänd till 1765-66 års riksdag i Stockholm för att kräva rätt till fri handel med utlandet för de österbottniska städerna och lyckades med sin uppgift. Riksdagen utmynnade även i en tryckfrihetsförordning där censuren avskaffades (bortsett från religiösa skrifter). Detta fick till följd att debattertemperaturen steg och en stor mängd skrifter spreds i landet. Dock blev han alltså utkastad från riksdagen, då hans radikala politik även hotade adeln inom hans parti.

Chydenius deltog synnerligen aktivt i arbetet vid riksdagen och publicerade flera skrifter som kritiserade den rådande merkantilistiska ekonomiska politiken som grundade sig på regleringar, inskränkningar och monopol. Konkreta resultat av Chydenius verksamhet vid riksdagen var till exempel att övervakningen av statsfinanserna skärptes samt att tryckfriheten utökades, vilket han själv ansåg vara sin största bedrift. Den mest kända av skrifterna från denna riksdag var *Den Nationnale Winsten*. Denna skrift, som väckte stor uppståndelse, är en framställning av den ekonomiska liberalismen och är Chydenius mest kända verk. Adam Smith kom tio år senare ut med sin banbrytande liberala bok *Wealth of nations*. Det sägs att Adam Smith föreläste sina teorier långt innan han skrev sin bok, men han och Chydenius kan dock inte ha haft något inflytande på varandra. Chydenius hade inte läst ekonomi och man kan ana från hans tankegångar att han läst några översatta böcker av Rousseau och Locke. Likheterna i tänkesätt beror i stället på att de båda iakttog näringslivet ur ett naturrättsligt perspektiv.

En annan skrift var *Källan Til Rikets Wan-Magt* där han kritiserade en av stöttepelarna i det merkantilistiska systemet, produktplakatet. Han beskriver dess uppkomst och försöker visa att Stockholms storköpmän var de som ville driva igenom beslutet för att de skulle tjäna på plakatet. Plakatet var roten till rikets vanmakt, det onda som hade orsakat den passiva handelsbalansen samt inflationen. Genom att förbjuda utlänningar att införa andra produkter än de som härstammade från deras hemland, gynnade plakatet endast de grossister i Stockholm och Göteborg som bedrev sjöfart, men skadade samtidigt de andra näringarna och hela nationalekonomin. Chydenius betraktade underskottet i handelsbalansen som huvudorsaken till inflationen.

De politiska huvuddragen

Chydenius deltog i 1778-79 års riksdag, där man bland annat behandlade tjänstehjonens ställning. Chydenius försvarade kraftfullt tjänstehjonens mänskliga rättigheter och krävde att en fri arbetsmarknad skulle skapas. På hans föredragning (men på kung Gustav III:s initiativ) beviljades även utlänningar begränsad rätt att utöva sin egen religion. Detta ledde fram till att Gustav III utfärdade en religionsfrihetsförordning 1781.

Han ansåg att det var naturligt för människan att flytta till friare länder än Sverige, om de skulle få ett lättare och friare liv. Därför var han för fri in- och utvandring. Chydenius ville att det skulle finnas en möjlighet för befolkningen att kontrollera politikernas och byråkraternas handlingar. Det skedde bäst genom att myndigheternas dokument gjordes offentliga och författarna fick rätt att fritt sprida sina åsikter. Han ansåg att censur hindrade människorna att bilda sig. Genom denna tryckfrihetslag blev Sverige ett liberalt föregångsland.

Staten måste behandla alla lika. Därför angrep Chydenius alla ståndsprivilegier. Även subventioner eller premier till vissa näringsgrenar såg han som en form av tvång. Pengar togs på en grupps bekostnad för att gynna någon annan. Staten fanns för att människorna ville ha något som kunde skydda deras rättigheter, liv och egendom. Staten skulle upprätthålla domstolar, polis och försvar det som senare skulle komma att kallas nattväktarstaten.

Om staten missbrukar sitt förtroende genom att själv utöva våld mot individer så har den brutit mot sin egen uppgift. Staten har ingen rätt att ställa fler krav än de som behövs för att upprätthålla rätten och friheten. Chydenius var emellertid monarkist, vilket i och för sig på den tiden var ett sätt (om inte det enda) att kunna bli befördrad.

Eftervärlden

Det dök upp flera liberala tänkare i Sverige under upplysningstidens senare år som var inspirerade av Chydenius. De lade grunden för den liberala våg som kom under 1800-talet. Nu för tiden finns inte någon text kvar i våra grundlagar som Chydenius skrev, men hans grundtanke om yttrande- och religionsfrihet samt offentlighetsprincipen finns kvar.

Orsakerna till att Chydenius är relativt okänd, trots sina banbrytande tankar, är många. Han skrev på svenska, inte på något världsspråk, och han var inte någon universitetsman. Han strävade inte efter att skapa en skola kring sig. Han uppnådde ingen maktställning, bodde långt ifrån stora samhällen och deltog enbart i riksdagsarbetet under två perioder. Det sägs också att han var för mycket mångsysslare och tyckte för mycket för

sitt eget bästa. De som läst hans verk kan nu i efterhand inse att han var långt före sin tid och vågade stå för sina idéer, trots att de kostade honom en del lidande. Det är troligen de främsta anledningarna till att han inte uppmärksammats i den utsträckning som han borde.

Lästips

Chydenius, Anders, *Americanska Näfwerbåtar*, 1753

Chydenius, Anders, *Hvad kan vara orsaken, at sådan myckenhet Swenskt folk årligen flytter utur Landet?* 1765

Chydenius, Anders, *Den Nationelle Winsten*, 1765

Chydenius, Anders, *Källan till rikets wan-magt*, 1765

Chydenius, Anders, *Huruvida Landthandel för et rike är nyttig eller skadelig*, 1777

Chydenius, Anders, *Tankar Om Husbönders och Tienstehions Naturliga Rätt*, 1778

Milton Friedman (1912-2006)

Av Christian Sandström viceordförande 2004-2005

»The great virtue of a free market system is that it does not care what color people are; it does not care what their religion is; it only cares whether they can produce something you want to buy. It is the most effective system we have discovered to enable people who hate one another to deal with one another and help one another.«

- Milton Friedman

Milton Friedman är förmodligen den enskilde individ som förändrat nationalekonomin mest under det senaste halvsekle. Under en epok när statlig expansion och intervention var norm förespråkade han avregleringar och skattesänkningar. I egenskap av monetarismens förgrundsgestalt kom han också att punktera den keynesianska hegemonin, vilket belönades med nobelpriset för 1976.

Friedmans bakgrund

Milton Friedman föddes 1912 i New York City. Efter kandidatexamen vid Rutgers University förvärvade han en Master i Ekonomi vid välrenommerade University of Chicago. Under dessa år studerade Friedman också matematik, och erbjöds bl.a. en doktorandplats inom tillämpad matematik.

Men det var inom ekonomi Friedman tog sin doktorsexamen 1946 vid Columbia University. 1951 erhöll Friedman John Bates Clark medaljen, som delas ut till nationalekonomer under 40 som utmärkt sig.

Monetarismen

Det offentliga expansion och välfärdsstatens uppbyggnad kom att präglade efterkrigstiden. Begrepp som Roosevelts 'the new deal' och dess svenska motsvarighet 'folkhemmet' förkroppsligade de ideal som allena härskade. Under en stor del av sin karriär arbetade Friedman därför i motvind. Längre avfärdades han som en marknadsliberal extremist som vägrade begripa Keynesianismens välgörande effekter. Vid 70-talets början hade emellertid Keynesianismen nått vägs ende. Med oljekrisen uppstod ett nytt fenomen, stagflation, d.v.s. inflation och arbetslöshet samtidigt.

Nationalekonomerna var förbryllade och kunde inte finna någon förklaringsmodell. Här sker så ett paradigmskifte inom nationalekonomin. Milton Friedman hävdade till skillnad från Keynes att mängden pengar i en ekonomi spelar stor roll. Utifrån en stark övertygelse om den fria

marknadens förtjänster argumenterade Friedman att människor konsumerar mer om mer pengar trycks, vilket följaktligen skulle gjuta liv i en ekonomi i recession. Friedman kom också att inta en avvaktande, laissez-faire attityd till monetär politik i allmänhet:

»The first and most important lesson that history teaches about what monetary policy can do – and it is a lesson of the most profound importance – is that monetary policy can prevent money itself from being a major source of economic disturbance.«

The role of Monetary Policy, American Economic Review, 1968

Nobelpris och berömmelse

I boken *A monetary history of the United States* klargjorde Friedman och Anna Schwartz att 30-talets stora depression orsakades av ett minskat pengautbud snarare än av bristande investeringar som Keynes trodde. Här fastslogs också att efterkrigstidens inflation orsakades av en alltför kraftig ökning av pengautbudet. Inflation var ett monetärt, snarare än ett finanspolitiskt problem.

Angreppet mot Keynesianismen slutar emellertid inte här, monetaristerna attackerade Keynesianismens själva grundvalar. De argumenterade att en marknad befinner sig i jämvikt så länge den inte utsätts för interventioner. Monetarismen kan därför delvis betraktas som en renässans av den klassiska liberalismen.

Vidare kritiserades Keynes teorier för att vara ogenomförbara. Det har visat sig närapå omöjligt för en stat att spara i högkonjunktur, tvärtom tenderar utgiftstaken att höjas kontinuerligt. För dessa upptäckter belönades Milton Friedman med nobelpriset 1976. Vid det här laget var Friedman en välrenommerad ekonom och hjälpte ett trettiotal länder runtom i världen med räntepolitik, bl.a. Pinochets Chile, vilket fick det svenska etablissemangen att rasa mot den amerikanska nobelpristagaren. Chiles remarkabla tillväxt under åttiotalet och successiva omvälvning till demokrati har gett Friedman rätt i efterhand.

Nyliberalismens intåg

Med tiden och framgångarna kom Friedman att bli alltmer politiskt involverad. Redan i 1964 års presidentval tjänade han som ekonomisk rådgivare åt Barry Goldwater och blev sedan ekonomisk rådgivare åt Nixon. Han kom också att såväl inspirera som vägleda den nyliberala renässansen under 80-talet. När Margaret Thatcher tillträdde 1979 sjösattes en monetär ekonomisk politik direkt.

1980 utsågs Friedman att sitta i 'the President's Economic Policy Advisory Board' (PEPAB), som ofta kom att sitta i långa möten med president Reagan. Friedman påverkade inte bara samhällets absoluta toppskikt, utan sökte även nå ut till de bredare skikten. Tillsammans med sin fru Rose initierade han ett personligt projekt, *Free to Choose*, en TV-serie och bok som nådde miljontals människor. Till skillnad från många ekonomer som nöjer sig med forskning sökte sig Friedman till dagsaktuella frågor, alltid med nyliberala förtecken. Med utgångspunkt i Friedman's lag (om någonting produceras på en fri marknad kostar det hälften så mycket som om ett offentligt monopol hade gjort det) kastade han sig in i

skoldebatten. Friedman var en av de absolut första som någonsin hävdade att föräldrar ska få välja skola åt sina barn. Dessa åsikter satte etablissemang i gungning, men har 25 år senare fått kraftigt genomslag.

Milton Friedman lämnade University of Chicago 1977 och har sedan dess undervisat vid Stanford University. Med jämna mellanrum förekommer Friedman fortfarande på debattsidorna i Amerika, trots att han sedan länge passerat 90. Sedan slutet av åttiotalet har han bl.a. engagerat sig mot den hårdare drogpolitiken i USA, det s.k. 'war on drugs' som ger polisen mer godtycklig makt och fyller de amerikanska fängelserna till bristningsgränsen med gräs- rökare. Miltons son, David Friedman, är idag en välkänd nationalekonom som blivit radikalare än sin far. Milton Friedman går till historien som en av nyliberalismens intellektuella smeder. Han var en av de första ekonomerna som kritiserade statens expansion, han fick gehör för sina idéer hos Reagan, Thatcher och delar av etablissemang. De offentliga utgifterna slutade i många länder accelerera, mycket tack vare Milton Friedman och nyliberalismens intåg. Ökningen är emellertid fortfarande kontinuerlig och inte minst i Sverige är Friedmans berömda uttryck fortfarande högaktuellt: there is no such thing as a free lunch.

Lästips

Capitalism and Freedom, 1962, University of Chicago Press

Bright Promises, Dismal Performance, 1983, Thomas Horton and Daughters

Free to Choose, 1980, Harcourt Brace Jovanovich

Tyranny of the Status Quo, 1984, Harcourt Brace Jovanovich

Friedrich August von Hayek (1899-1992)

Av Jesper Katz

Hayeks uppväxt, liv och intellektuella influenser

Friedrich August von Hayek föddes den 8 maj 1899 i Wien. Familjen Hayek var intellektuella katoliker och dess manliga medlemmar (far, farfar och morfar) var alla verksamma som professorer vid universitetet. En annan känd släkting var filosofen Ludwig Wittgenstein.

När Hayeks växte upp var Wien hjärtat i Habsburgarnas dubbelmonarki (Österrike-Ungern) och en intellektuell världsmetropol med ett dynamiskt kulturliv. Bland de verksamma kan nämnas psykologen Sigmund Freud som inspirerat psykoanalysen; arkitekten Josef Frank som var en av modernismens förgrundsfigurer inom arkitektur och möbeldesign; och konstnären Gustav Klimt.

Vid slutet av första världskriget tjänstgjorde Hayek som artilleri officer i den kejsarliga armén förlagd till den italienska fronten. När centralmakterna förlorat världskriget upplöstes imperiet och hamnade Wien i det som många betraktade som den tråkigaste delen av imperiet. Wien som administrativt, ekonomiskt och mentalt varit huvudstad i ett imperium skulle nu styra ett litet land som till övervägande del bestod av bönder. Storhetstid var över och ekonomiska umbärande och politiska kriser väntade. Det var i denna miljö som den tidigare korpralen Adolf Hitler (som förövrigt varit skolkamrat med Wittgenstein) misslyckades med sina konstnärliga ambitioner.

Hayeks akademiska studier vid Wiens universitet påbörjades 1919 och resulterade i doktorsexamina i både juridik (1921) och statsvetenskap (1923). Han var efter erfarenheterna vid fronten påverkad av Fabiansk socialism. Parallellt med studierna arbetade Hayek på ett regeringsanknutet institut under ledning av den liberala ekonomen Ludwig von Mises. Kontakten med Mises, som var professor i nationalekonomi, påverkade Hayek att anammade den österrikiska skolan, ett metodologiskt synsätt på ekonomisk forskning som skulle vara livet ut. En ännu viktigare förändring var att Mises skrifter om socialism omvände Hayek till liberalism.

Läsåret 1923-1924 tillbringade Hayek vid New York University. Det var under denna tid som han vidareutvecklade den österrikiska skolans konjunkturteori och demonstrerade hur statliga åtgärder kan framkalla

konjunkturcykler. Några år efter återkomsten blev han chef för det statliga konjunkturinstitutet (1927-1931).

Hayeks arbeten om konjunkturteori resulterade 1931 i en inbjudan att bli professor vid London School of Economics. Efter flytten till London ägnade det mesta av Hayeks tid åt en debatt om konjunkturteori med Keynes som Hayek enligt den samtida ekonomiska professionen förlorade.

Hitlertysklands brott och Sovjetunionens växande makt föranledde Hayek att skriva boken *The Road to Serfdom* (1944). Boken visar varför kollektivistiska planekonomier – som de nazistiska eller kommunistiska systemen – inte kan vara demokratier. Efter denna bok kom Hayek att skriva allt mer om politik och filosofi och ägna mindre tid åt nationalekonomiska problem.

Hayek fick 1950 en professur vid University of Chicago vid det då nybildade Committee on Social Thought. Det var där Hayek skrev *The Constitution of Liberty* (1960) som nog är hans mest kända politiskfilosofiska verk. I denna bok visar Hayek att individens frihet och det system han kallar spontan ordning på ett otal områden ger bättre resultat än planering och kontroll

Hayek fick 1974 Riksbankens pris till Alfred Nobels minne för sina insikter om penning- och konjunkturteori och för sina analyser av samspelet mellan ekonomiska, sociala och politiska fenomen. Priset delades med Gunnar Myrdal som varit en förespråkare för planhushållning i Sverige.

Nobelpriset ökade intresset för Hayeks tankar. En som blev intresserad var Margaret Thatcher som senare blev premiärminister i Storbritannien. Hayeks tankegodis var, tillsammans med Milton Friedmans och Robert Nozicks idéer, bärande i den liberala omvandling som på 1980-talet drev fram avregleringar, privatiseringar och sänka skatter i hela västvärlden. Hayek hade återerövat sin position som en av vår tids mest intressanta och nydanande tänkare (och allt fler började samtidigt ifrågasätta Keynes idéer).

Hayek dog 1992 och fick därmed uppleva kommunismens kollaps. Kommunismens misslyckande berodde på de ekonomiska problem och som Hayek redan sextio år tidigare förutsade skulle drabba alla planekonomiska system.

Hayeks tankar

Hayek lämnade vetenskapliga bidrag på många områden, exempelvis psykologi, filosofi, statsvetenskap, juridik, historia, vetenskapsteori och nationalekonomi. Vi har valt att sammanfatta Hayeks arbete genom att

redovisa centrala argument i några av de vetenskapliga och politiskfilosofiska debatter han deltog i.

Vetenskaplig metod

Den metodologiska skolbildning som Hayek tillhörde brukar benämnas den österrikiska skolan (inom nationalekonomi). Hayek var i många avseenden mer pragmatisk än andra forskare i denna skolbildning. Den österrikiska skolan skiljer sig på flera sätt från den dominerande neoklassiska skolan. Viktiga skillnader är österrikarnas tveksamhet till den långt drivna användningen av matematik som analysredskap, deras skepticism vad gäller statens möjligheter att intervensera i ekonomin, och deras kritik av bärande delar av välfärdsteorin. De föredrar att se ekonomin som en process där olika aktörer använder tids- och platsbunden information och avfärdar neoklassikernas detaljerade jämviktsmodeller där aktörer antas ha perfekt information. I österrikarnas modeller har aktörerna, i synnerhet entreprenörer, en viktig roll och antas kunna hitta nya lösningar och genom detta uppnå »övervinster«. I neoklassiska modeller finns det inte någon plats eller förklaring till entreprenörer och det är ett tecken på monopolmakt om någon får vinster som är större än den riskkompenserade normalvinsten. Hayek deltog aktivt i den inomvetenskapliga metoddebatten i nationalekonomi mot både keynesianer och neoklassiker.

Planhushållningsdebatten

Hayek deltog i den s.k. planhushållningsdebatten mellan akademiker som förespråkare för planekonomi och de som föredrog marknadsekonomin. Det som Hayek tillförde denna debatt var förståelse för det s.k. informationsproblemet. Hayek menade att den information som behövs för att veta vilka produkter (och vilka kvantiteter) som skall tillverkas och konsumeras är utspridda på ett otal individer. Exempel på den typ av kunskap som behövs är konsumenternas efterfrågan på olika varor och den relativa värderingen av dessa varor, olika producenters produktionsprocesser och alternativa till dessa produktionsprocesser. Det skulle, enligt Hayek, vara omöjligt för en planekonomisk myndighet att samla in, bearbeta och sprida den nödvändiga kunskapen från konsumenter till producenter innan informationen har blivit föråldrad. I en marknadsekonomi sprids denna information genom prissystemet som både verkar som ett signalsystem och som ett incitamentssystem.

Hayek illustrerar sitt resonemang med en tennproduktion. Antag att en tenngruva någonstans på jorden sinar eller att det uppfinns en ny produkt i vars produktion tenn ingår som en beståndsdel. I en marknadsekonomi kommer priset att gå upp. Detta är en signal till alla de som använder

tenn att de skall vara mer sparsamma med sin förbrukning av tenn och om möjligt använda andra råvaror. Det högre priset ger dessutom aktörerna incitament att agera på detta sätt. Förändringen i priset på tenn förändrar efterfrågan och därmed priset på olika tennsubstitut vilket i sin tur förändrar efterfrågan och pris på tennsubstitutens substitut. Olika producenter och konsumenter av tenn och tennsubstitut kommer att anpassa sitt agerande i respons till prisförändringar och behöver inte kunskap om vad som föranlett det högre priset.

I ett planekonomiskt system skulle en myndighet för att lösa motsvarande problem behöva kunskap om hur mycket tenn som produceras, hur mycket som skulle kunna produceras och av vem, vilka som konsumerar tenn och till vilket syfte och vilka alternativa produktionsmetoder som finns både för tenn och tennsubstitut. Myndigheten skulle dessutom behöva veta hur mycket de som konsumerar produkter som produceras med hjälp av tenn och/eller tennsubstitut värderar dessa produkter. Den som funderar lite på de problem som en planekonomisk myndighet måste lösa inser snart att marknadens sätt att samordna olika aktörers handlande är både billigare och bättre.

Hayeks forskning om konjunkturcykler

Hayeks forskning om konjunkturcykler gjordes huvudsakligen vid New York University och konjunkturinstitut på 20-talet och i London på 30-talet. Hayeks stora verk om konjunkturcykler *Geld Theori und Konjunktur Theori* utkom 1929 och på engelska som *Monetary Theory and the Trade Cycle* 1933. Forskningens eldprov var debatten med Keynes om depressionens orsaker. Hayek menade att konjunkturcykler orsakades av monetära faktorer. Teorin illustreras enklast med ett exempel. Antag att staten ökar penningmängden. Detta kommer att resultera i en artificiellt låg ränta vilket kommer att öka efterfrågan i ekonomins kapitalintensiva sektorer relativt de mindre kapitalintensiva. Kapital kommer att investeras i dessa sektorer och individer kommer lockas att ta anställning i de nya expansiva delarna av ekonomin med hjälp av högre löner. När ekonomin anpassat sig till den nya penningmängden kommer räntan att återgå till dess naturliga läge. När räntan går upp kommer det visa sig att en del investeringar i de kapitalintensiva sektorerna är olönsamma. Ekonomin går in i en nedgångsfas som avslöjade vilka investeringar som inte klarat marknadens krav. När företag med olönsamma investeringar går i konkurs och de anställda avskedas kommer det upplevas som en ekonomisk kris. I realiteten är dessa smärtsamma förändringar ekonomins sätt att återställa den balans mellan olika sektorer som speglar konsumenternas efterfrågan.

Balansen återställts genom att investeringar likviderats och anställda återgår till relativt lägre betald arbeten i andra sektorer. När detta sker återhämtar sig ekonomin. Investeringarna i den kapitalintensiva sektorn skulle kunna förbli lönsamma om centralbankerna kontinuerligt accelererade ökningen av penningmängden men en sådan penningpolitik skulle ge upphov till hyperinflation.

Hayeks budskap var att vi borde se till att våra institutioner inte försätter ekonomin i obalans eftersom ekonomiska kriser blir oundvikliga i sådana lägen.

Hayeks debatt med Keynes om depressionens orsaker

Hayeks debatt med Keynes pågick under första hälften av 1930-talet. Debatten startade när Keynes presenterade en teori för att förklara depressionen, *Treaties on Money* (1930), som utsattes för tung kritik av Hayek. Efter en våldsam debatt accepterade Keynes till slut delar av Hayeks kritik och publicerade en omarbetad version av teorin i *General Theory of Employment, Interest and Money* (1936).

Enligt Keynes berodde 30-talsdepressionen på för låg total efterfrågan i ekonomin. Hans recept för att lösa problemet var ökade offentliga utgifter. Hayek menade att depressionen orsakats av att centralbanker pumpat in för mycket likviditet i ekonomin vilket genererat ökade investeringar och av den brittiska regeringens beslut att återgå till guldmynstfoten på samma kurs som innan världskriget. Detta nödvändiggjorde en period med deflation (sjunkande priser och löner). Depressionen var, enligt Hayek, det oundvikliga resultatet av tidigare synder och krisen kunde inte åtgärdas, bara genomlidat.

Det fanns visst statistiskt stöd för Keynes teori men många beslutsfattare föredrog nog Keynes tankar eftersom de då kunde »göra något« åt den ekonomiska krisen. Hayeks beslutade att inte recensera *General Theory* eftersom han förväntade att Keynes snart skulle ändra sin teori igen. Detta har Hayek kallat sitt livs stora misstag.

Vägen till trädöm

Under brinnande krig utkom *The Road to Serfdom* (1944) som kanske är Hayeks mest inflytelserika bok. Den dedikerades »till socialister i alla partier« och förklarar varför det är omöjligt att kombinera planekonomi med demokrati och individuell frihet.

Det säger sig själv att det inte går att vara utan en plan i en planekonomi. De ekonomiska planerna i en planekonomi är mycket detaljerade och är en komplex helhet. Därför går inte att rösta om detaljer utan den beslutsfattande församlingen kan bara debattera olika fullständiga planer. Eftersom det är ett omfattande arbete att utarbeta en plan tvingas den beslutande församlingen antingen rösta ja till planeringsmyndighetens förslag eller tvinga dem att göra om hela arbetet. I realiteten blir det alltid ja. Demokratiska fri- och rättigheterna undermineras även på gräsrotsnivå eftersom planeringsmyndigheten måste ha kontroll över vad alla producerar (arbeta) och konsumerar. Ingen kan flytta, studera, byta arbete eller starta ett företag utan tillstånd från myndigheten eftersom de då stör planen. Vidare kan man tänka sig att den som vill att planmyndigheten skall fördela papper, trycksvärta, tryckeri och distribution till en regeringskritisk bok eller tidning kan få vissa svårigheter att få tillräckliga resurser.

Herbert Tingsten har berättat att det var *Vägen till trädedom* som gjorde att han blev liberal. Boken hade ett så stort inflytande att vissa hävdar att den var avgörande i att hindra socialdemokraterna från att införa planhushållning i detta land.

Frihetens grundvalar

I bok *The Constitution of Liberty* (1959) beskriver Hayeks hur ett liberalt samhälle bör vara beskaffat. Inledningsvis ges en idéhistorisk exposé över frihetsbegreppet, därefter diskuteras de juridiska grunderna i en liberal samhällsmodell och slutligen diskuteras hur reglerna för olika politik områden bör vara utformade.

Ett centrala begreppen i Hayeks tänkande är det han kallar spontan ordning. Spontan ordningen är alla de önskvärda resultat som blir resultatet av när individer interagerar och skapar institutioner och regler utan statlig inblandning. Begreppet kan ses som en generalisering av Adam Smiths osynliga hand. Smith menade att välstånd inte var ett resultat av statliga direktiv utan uppstod när individer som ville tjäna pengar sålde varor och tjänster som var efterfrågade. Individer leddes utan att det fanns någon sådan avsikt att gynna det allmänna bästa.

Marknaden är givetvis ett av de exempel som Hayeks använder för att illustrera spontan ordning. Men Hayek menar att begreppet är vidare än så och att det exempelvis kan appliceras på hela vår civilisation. De regler och institutioner som gynnar mänsklig interaktion och ökar samhällets produktivitet överlever medan sämre regler konkurreras ut. Detta leder till ett väl fungerande system av regler, traditioner och institutioner utan någon medvetet konstruktion. Konkurrens leder olika grupper och stater att pröva nya lösningar och till att de lösningar som fungerar kopieras.

Liberal eller konservativ

Den samhällsordning som Hayeks förespråkar är definitivt inte radikal och knappas konservativ. Den bör betraktas som en form av liberalism även om det finns många inslag i hans tankegod som även passar konservativa. Ett exempel på det som kan betraktas som konservativt är respekten för de institutioner och traditioner som vi ärvt av våra föräldrar. Hayek menar inte att vi ska respektera dessa institutioner av vördnad för våra förfäder utan för att de sammanfattar många generationers erfarenheter. Hayek varnar oss för att överskatta vad vi kan planera med vårt förnuft. Det är riskfyllt att ändra regler eller förbjuda det vi betraktar som mindre önskvärt eftersom vi inte helt förstår vilken effekt detta kan få. Eftersom vi inte helt kan förstå det samhällssystem vi lever i bör vi inte avskaffa institutioner utan istället utsätta dem för konkurrens. Ju fler människor som får möjlighet att pröva sina tankar desto fler innovationer kommer prövas. Nya och bättre lösningar kommer då att utvecklas genom att medborgarna väljer dem framför äldre lösningar. Det är denna utveckling som driver samhället framåt och som är den grundläggande orsaken till att de liberala samhällsordningar som tillåter flest experiment kommer utvecklas snabbast.

Lästips

Stein, P., *Att läsa Hayek*, Timbro Förlag, Stockholm 1985

Sheamur, J., *Hayek and After - Hayekian liberalism as a research program*, Routledge, 1996

Ebenstein, A., *Friedrich Hayek. A biography*, Palgrave, 2001

Caldwell, B., *Hayek's Challenge : An Intellectual Biography of F.A. Hayek*, Chicago University Press, 2004

Hayek, F.A., *Vägen till trälldom*, Timbro Förlag, Stockholm 1996

Hayek, F.A., *Frihetens grundvalar*, Timbro Förlag, Stockholm 1999

John Locke (1632-1704)

Av Joakim Löf viceordförande 1998-2000

Den historiska bakgrunden

För att förstå ett politiskt tänkande krävs ett sammanhang. Historien är inte allenaådande som förklaringsmodell, men den är en nödvändig del av varje förklaring. Lockes politiska filosofi kan varag iltig för all tid om vi finner det, samtidigt som den endast kan förstås utifrån sin tidsålder. Därför kommer här en historisk bakgrund om 1600-talets England.

John Locke var son till en advokat som var aktiv i det engelska inbördeskriget på parlamentets sida. I tvåhundra år hade den engelska politiken pendlat mellan splittring och enighet, från »rosornas krig« på 1400-talet till inbördeskriget vid 1600-talets mitt. Minnet av inbördeskriget var fortfarande färskt. Då revolterade parlamentet mot kungen Charles I som regerat alltmer enväldigt.

Ledare för parlamentets styrkor blev Thomas Cromwell som under elva år gjorde sig till Englands diktator genom kontroll av en effektiv armé av hängivna protestanter. Kulmen på periodens paranoia och despotiska maktkoncentration var avrättandet av kungen 1649, och det totala åsidosättandet av parlamentet och all politisk frihet. Restorationen följde som en reaktion på Cromwells död och monarkin återställdes.

Vad har allt det här att göra med John Locke? Han var redan från tidig ålder djupt indragen i konflikten på parlamentets sida. Efter en omfattande klassisk utbildning i London blev Locke privatläkare och rådgivare åt Earlen av Shaftesbury 1667. Restorationens falska lugn höll nu på att brytas. Tronföljaren James II dolde inte sin katolicism som sin bror och företrädare på tronen, och startade gamla rädslor för förföljelse av protestanter och allianser med Englands katolska fiender på kontinenten. Shaftesbury var en av de framstående ledarna i parlamentet som återigen motsatte sig en despotisk monarks politik.

James II visade prov på dumdristighet och hybris när han ignorerade parlamentets protester och försökte stoppa religiösa minoriteter från att få tillträde till landets ämbeten. England höll nu andan, skulle ännu ett inbördeskrig slita sönder landet? Whig-partiet med protestantiska parlamentsvänner och reformivrare stod mot tory-partiets kungavänner och konservativa bevarare, grunden för 1800-talets liberala och konservativa partier. Locke flydde ur landet 1683 och försökte organisera oppositionen tillsammans med andra delar av Whig-partiet. Men lösningen

för Whig-politikerna var inte en våldsamt revolution eller ett nytt inbördeskrig.

I den ärorika revolutionen 1688 stödde de den holländske fursten William II:s krav på den engelska tronen, Locke var med och förberedde Williams landstigning i England. Whigs och de flesta Tories accepterade den här kompromissen, liksom folket som var tacksamma för att slippa ett inbördeskrig. Socioekonomiskt har händelserna förklarats som motiverade av det ekonomiska egenintresset hos en växande borgerlig medelklass. Även om det ligger en viss sanning i detta så var stödet för Whig-idéerna minst lika starka hos protestantiska bönder och fattiga. Parlamentets makt och toleransen för protestantismen representerade mycket mer än ett ekonomiskt klassintresse, det stod för frihet från en auktoritär kungamakt och en lugn, fredlig samhällsutveckling.

En kung av Guds nåde hade genom folkets missnöje avsatts av parlamentet utan blodspillan, en epokgörande händelse i världshistorien. Visst var parlamentets sammansättning ojämlig, med biskopar och adelsmän grovt överrepresenterade och folkmajoriteten utesluten, men det var fortfarande ett stort steg att fastställa parlamentarismens grundprinciper. Whig-politikerna trodde på en engelsk konstitution grundad på de medeltida lagarna, stadfästa i dokument som »Magna carta«, och på parlamentets rätt. Den synen var delvis förankrad i landets unika historia, men också en ideologisk produkt. De trodde på människans naturliga rätt att inte behärskas av en enväldig monark i vare sig trosfrågor, beskattning eller frågor om krig och fred. Det var Lockes stora bedrift att ge en mer filosofisk grund för dessa uppfattningar.

Den filosofiska bakgrunden

Nu var inte Locke främst en politiker, han blev känd som en av Europas främsta filosofer. Under sin studietid tog Locke till sig den tidens mest moderna rörelse, naturvetenskapen. Francis Bacon, Galileo Galilei och Isaac Newton var några av de första som studerade naturen systematiskt med observationer och med hjälp av matematik och teoribyggnad. För första gången sedan antiken fanns här en filosofisk verksamhet som var oberoende av kyrkans och religionens påverkan. Istället för att som medeltidens skolastiker försöka förena filosofiska spekulationer med religionen började 1600-talets upplysningsföregångare från början och byggde upp kunskapen om världen från grunden. Locke studerade också fyra år i Frankrike där han mötte tidens intellektuella och studerade Descartes filosofi. Descartes var en vetenskapsivrare och förespråkade metoden att tvivla på att allt som vi inte kan vara säkra på, i filosofiska termer var Descartes rationalist eftersom han trodde att förnuftet självt kan ge kunskap.

Locke tog en annan väg när han i sin filosofi satte förnuftet i centrum. I sin *Essay concerning human understanding* framlade Locke sin radikala empirism. Kunskap är inte medfödd, vi föds »tabula rasa«, som skrivtavlor tomma på idéer och mottagliga för kunskap. Locke förnekade alltså Descartes inåtblickande förnufts möjlighet att uppnå kunskap. Genom att sammanfoga vad vi uppfattar med våra sinnen bygger vi upp vår kunskap enligt det sunda förnuftets och naturvetenskapens principer. Det radikala i det här låg i att det omkullkastade kyrkans monopol på kunskap och hävdade att alla människor hade samma förmåga att ta till sig kunskap. Förnuftet var för Locke felbart, kunskap alltid möjlig att utveckla och han var skeptisk mot alla dogmatiska försök att förklara hela världen genom spekulation. Den här grunden av radikal jämlikhet delade empirismen med protestantismen, som gett individens förhållande till en personlig Gud försteg framför kyrkans officiella tro och ritualer. Men Locke förespråkade en förnyelse även i synen på religionen. Han var deist och trodde att Gud skapat världen, naturen och människan och sedan inte ingriper i världen utom under den bibliska tiden. Förnuftet räckte för att undersöka Guds natur i världen omkring oss, en uppfattning som delades av Newton och andra av den tidens vetenskapsmän.

Med sin empiristiska kunskapsteori riktade sedan Locke blicken mot sitt samhälle. Lockes syn på samhället läggs fram i *Two treatises on government*, där den andra delen blivit en klassiker och beskrivs nedan. Den första delen avvisade alla idéer om att monarken skulle ha sin makt från Gud, bland annat eftersom det inte går att veta vem som i så fall skulle vara Guds utsände. Den lämnar fältet fritt för Lockes teori om ett samhällskontrakt som grund för statens legitimitet.

Samhällskontraktet

Locke såg den ärorika revolutionen 1688 som han själv deltog i som ett exempel på hur den moraliska grunden för samhället fungerar. Alla människor i ett samhälle lever tillsammans med gemensamma regler och institutioner därför att de valt att leva så i ett samhällskontrakt. Den här uppfattningen var spridd i Lockes samtid och hade systematiserats av engelsmannen Thomas Hobbes. Till skillnad från Hobbes ansåg Locke att naturtillståndet innan civilisationens intåg innehöll både moral och samarbete, och inte bara var ett allas krig mot alla. I Hobbes naturtillstånd levde människor som var okunniga och egocentriska vildar vars enda räddning var en stark statsmakt. Locke såg istället naturtillståndet mer som ett primitivt samhälle av välvilliga människor som inser det rätta men inrättar samhället för att skydda de rättigheter de tror på. Slående är skillnaden i historiska perioder de levde i. Hobbes såg Englands förödelse i ett inbördeskrig när centralmakten splittrades medan Locke medverkat i

en bred rörelse för att skapa en ny och mer stabil statsmakt. Följaktligen blev också synen på samhällskontraktet mycket olika. För Locke var monarken bunden av samhällskontraktet likaväl som medborgarna, medan Hobbes gav »suveränen«, som kunde var en person eller en grupp, oinskränkt makt.

Inrättandet av samhällskontraktet har ett klart mål: det är att skydda medborgarnas rätt till sin person och egendom. En regering som inte klarar detta har enligt Locke misskött sig så mycket att medborgarna har rätt sluta lyda den, på samma sätt som whig-politikerna gjorde motstånd mot sin kung. Men Locke var ingen revolutionär på samma sätt som det uppfattats från 1789 och framåt. Medborgarna har skyldighet att lyda lagen och betala skatt så länge staten håller sig inom sin uppgift. Samhällskontraktet var implicit för Locke, alla som uppehöll sig inom ett lands territorium samtyckte till staten. Det är aldrig rätt att aldrig lyda lagen, men det är inte heller rätt att alltid göra det om staten förtrycker medborgarnas frihet. När ett uppror väl sker kan det endast ske i grupp genom att bilda en ny styrelse eftersom människan när hon tagit steget in i det civila samhället inte ensam kan träda ut ifrån det.

När bryter staten mot samhällskontraktet? Framför allt när någon åsidosätter folkets representanter i parlamentet, Locke verkade inte allvarligt överväga möjligheten att ett parlament kan hota medborgarnas frihet. När William II 1689 mottog engelska kronan godkände han ett dokument, *Bill of rights*, där han förband sig att respektera parlamentets kompetens och vissa medborgerliga fri- och rättigheter. Det här är antagligen för Locke det närmaste man kunde komma ett samhällskontrakt i verkligheten, en konstitutionell begränsning av makten underskriven i folkets namn av dess parlamentariska representanter. Samhällskontraktet kan alltså inte ses som ett faktiskt kontrakt mellan alla invånare i ett område, vilket är en vanlig missuppfattning. Snarare är det en underliggande idé som skall reglera medborgares agerande i samhället för att friheten skall skyddas. Att hänvisa till Locke för att legitimera en skatterevolt i moderna välfärdsstater är en anakronism, att överföra en helt annan tids tänkande till vår tid. Locke kämpade personligen för sitt parlaments rätt att beskatta och stifta lag, och såg detta som en självklar del av Englands styre. Han var alltså demokrat och inte anarkist. Upproret skulle vara berättigat först när alla andra möjligheter till påverkan är uttömda som när parlamentet förvägrades inflytande. Idag finns som bekant en demokratiskt vald riksdag som är första möjligheten att påverka. Men när en stat bryter mot naturrätten och medborgarnas frihet förvägras, är det då inte rätt att göra motstånd eller inte lyda?

Naturreätten

I moraliska frågor trodde Locke på det sunda förnuftet. Alla människor kan med sitt förnuft inse vissa saker moraliska principer, som därför är naturliga och giltiga för alla. Att moral och lagar var grundade i en naturrett var en gammal västerländsk uppfattning, med sin grund i både Platons och Aristoteles filosofi och utvecklade till fullo i den antika stoicismen med framstående företrädare som Cicero, Seneca och kejsaren Marcus Aurelius. Under medeltiden var det framför allt Thomas av Aquino som utvecklade naturreätten, som kopplades till religionen och Guds försyn men också grundades i förnuftet självt och den aristoteliska filosofin. Hugo Grotius var en holländare som skrev inflytelserika verk om naturreätten i tidigt 1600-tal och grundade den radikalt i förnuftets betraktelse av naturen så att han hävdade att den skulle vara sann även om Gud inte existerade.

Locke var inte så radikal, han kopplade hela tiden sin naturrett till Guds skapande av världen, något som senare har setts som en avgörande brist i teorin. Men eftersom det är förnuftet och samvetet som självt kan inse naturreätten, och en deistisk Gud kommer in som skapare av människan, är det fullt möjligt att sekularisera Locke. Det är också så som naturreätten fick sitt stora inflytande. Grundprincipen i naturreätten var för Locke den negativa friheten, att inte bli utsatt för intrång eller kränkningar i ens fredliga handlande. Locke fokuserade särskilt på två delar av den negativa friheten, äganderätten och toleransen.

Äganderätten ser Locke som grunden för hela samhället. Genom arbete omger sig människan med föremål för att överleva och utveckla sin levnadsstandard. Locke menade att det var naturligt att den som blandar sitt arbete med oägd egendom, som världen från början består av, också har rätt att disponera över denna egendom. Sedan utövar människor handel med andra för att förbättra sina levnadsvillkor, och så länge det sker med respekt för andras äganderätt har ingen rätt att stoppa det. Lockes människosyn var starkt inriktad på människan som en arbetande och tillverkande varelse, och därför var äganderätten det viktigaste skyddet för människans frihet.

Marknadsekonomi blev för Locke grunden för alla fredliga, civila samhällen, en uppfattning som blev en av grunderna för den klassiska liberalismen. Viktigt att komma ihåg är att han inte såg en laglig reglering av hur äganderätten skall avgöras som en inskränkning, inte heller beskattning eller tullar så länge folket via parlamentet godkände det. Locke kämpade själv politiskt för just dessa politiska institutioners bevarande under parlamentets kontroll, och kan därför inte ses som förespråkare för någon form av anarko-kapitalism. Anledningen att ett samhällskontrakt

och en stat behövs är för att stadfästa äganderätten enligt rättvisa regler som är lika för alla, en av grunderna för den liberala staten.

Den andra viktiga delen av naturrätten är toleransen. Här kommer Lockes kunskapsteori in i bilden. Eftersom förnuftet är felbart och inte med säkerhet kan uttala sig i svåra frågor, så är det både felaktigt och omoraliskt att tvinga på andra sina övertygelser. Det gäller särskilt religionen som ligger människan nära men som är svår att få kunskap om. Locke var en av de tidigaste förespråkarna för religiös tolerans i sitt verk *Letters on toleration*. Något som kan verka inkonsekvent för den moderne läsaren är att ateister och katoliker inte omfattades av toleransen eftersom de ansågs som för farliga för samhället. Å andra sidan går det alldeles utmärkt att argumentera för samvetsfrihet också för papister och gudsförnekare med Lockes egna argument. Det var också precis vad som hände när toleransen spred sig i Europa under 1700-talet. USA:s konstitution fastställer toleransen som grundläggande för staten som sådan, en av många influenser från Locke.

Förespråkandet av tolerans kan ses som en lärdom från 1600-talet blodiga religiösa konflikter, en insikt om att frihet för tanken är nödvändigt för både samhällsfred och demokratins funktion. Utvecklat till den moderna politiska friheten med press- och yttrandefrihet i spetsen har grunden lagts för en verklig demokrati i länder världen över. Även här är Locke den viktigaste stamfadern för liberalismen.

Lockes inflytande

Det mest logiska sättet att se naturrätten idag är som något som fastställs i en konstitution som överordnade värden i en demokrati. Om någon, det må vara en monark eller en parlamentarisk majoritet, åsidosätter konstitutionen, så har samhällskontraktet brutits och medborgaren löses från sina skyldigheter. För Locke och hans samtida var naturrätten något mer än en skapelse av människan: naturrättens principer var som naturlagar som var lika fasta som Newtons lagar om gravitationen och gav alla en insikt i vad som var rätt och fel. De trodde helt enkelt att upplysningens förnuft och vetenskap skulle ge människan svaret på de moraliska frågorna genom ett studium av naturen. Den här uppfattningen har mycket färre anhängare idag, därför att modern filosofi är enig om att vetenskapen kan lära människan om fakta men inte om värden.

Locke var här inte trogen sin empirism, han blev självmotsägande därför att naturrätten var så viktig för hans filosofi. Att förnuftet ger en moral av sig självt är svårt att förena med att erfarenheten ger all kunskap, och passar bättre in i en rationalistisk uppfattning som Descartes filosofi. Det blev istället David Hume och Adam Smith som drog konsekvenserna av empirismen och grundade moralen och rättvisan i en moralisk känsla, en

sympati för andra kombinerat med förnuftets bedömning av en handlings konsekvenser. Dessa skotska tänkare förde också vidare en ensidighet som Locke med sin naturrätt påbörjat och som präglat klassisk liberalism sedan dess. Det handlar om fokuseringen på arbetet och det ekonomiska egenintresset som grund för moralen, snarare än det ideella handlandet som har ett värde i sig.

Problemet med att basera moralen på känslan är att moralen kan ses som godtycklig och omöjlig att rättfärdiga eller argumentera kring. Emotivism kallas en modern form av detta och den har kritiserats av MacIntyre för att utmynna i nihilism. Naturrätten förankrad i förnuftet utvecklades istället i Lockes anda av Immanuel Kant och hans efterföljare i den deontologiska etiken. Medan moderna tänkare som Hayek, Popper och Mises följde Lockes kunskapsteori till en utilitarism, så följde Rand, Nozick, Rawls och Oakeshott honom i att grunda moralen i det rena förnuftet. Men av dessa moderna deontologiska tänkare är det bara Rawls och Oakeshott som erkänt att naturen inte kan ge moralen, och som därmed tagit den moderna människan moraliska problem på allvar.

En annan brist som uppdagats när det gäller Locke är hans syn på fattigdom. Det verkar som om han såg fattigdom som ett fel hos individer som skulle bestraffas, han trodde att alla skulle kunna försörja sig med frihet att arbeta om de bara ansträngde sig. Men i hans England fanns sedan 1601 års »Poor laws« med fattighus som på lokal nivå sörjde för de fattigastes nödort. Trots att Locke inte förespråkade avskaffandet av fattighusen, hade han en skeptisk inställning till de fattigas situation.

Locke verkade inte vara medveten om att konjunktursvängningar och företagsmisslyckanden kan göra många arbetsföra arbetslösa, eller att fattiga behöver hjälp för sin överlevnad. Han förutsatte en skyldighet att försörja sig och sin familj, men den skyldigheten blir orimlig om vissa faktiskt inte kan göra det. Resultatet av det här misstaget var att socialister senare lyckades få människor att tro att hela äganderätten och marknadsekonomin var orättfärdig på grund av dess konsekvenser för de fattigaste, när det bara var på marginalen som en justering var nödvändig i ägandet genom välgörenhet eller socialhjälp. Även om det kan tyckas paradoxalt för övertygade försvarare av friheten är det kanske så att frihetens största möjliga utbredning i ett samhälle kräver en grundläggande offentlig välfärd som ger människor möjlighet att klara skyldigheten att försörja sig som vi alla erkänner.

Locke misslyckades alltså med att ge rättvisan en filosofisk grund och att se konsekvenserna för de fattigaste, med följder för hela den liberala ideologins utveckling. Ändå får han anses som liberalismens fader, om man mot hans fel och brister väger hans visionära tänkande kring

demokratin och hans betydelse för den klassiskt liberala frihetens spridning i världen.

Det var Lockes idéer som spreds till Frankrike och Europa i upplysningen under 1700-talet av män som Montesquieu och Voltaire, och hans inflytande på den amerikanska republikens födelse har präglat USA sedan dess. Parlamentarism, maktindelning, konstitutionalism, negativa rättigheter och tolerans kommer för alltid att vara förknippade med John Locke, samtidigt som de är grunden för modern demokrati och liberalism. Lockes inflytande har varit större än någon annan politisk tänkares, med undantag för Karl Marx. Historien har sedan visat att Lockes tänkande, till skillnad från Marx, främjat människors integritet och lycka världen över.

John Stuart Mill (1806–1873)

Av Adam Nelvin viceordförande 2006

J. S. Mill var en av 1800-talets viktigaste filosofer, kanske den viktigaste i den anglosaxiska traditionen sedan Burke. Han sökte förena den klassiska liberalismen med utilitaristiskt och socialistiskt tankegods, och har därför ofta betraktats som en viktig socialliberal förgrundsfigur.

Barndom och uppväxt

John Stuart Mill (döpt efter Sir John Stuart) föddes i London, den 20 maj 1806, som son till James Mill. Hans uppväxt och intellektuella mognad skulle i exceptionell hög grad komma att präglas av två herrar: dels fadern, dels dennes läromästare och mentor, Jeremy Bentham. James Mill var en högt uppsatt tjänsteman vid det Ostindiska kompaniet, nationalekonom, liberal, en filosof och raisonneur av det utdöende slaget. Jeremy Bentham var »utilitarismens fader«, den stora radikalen och innovatören, fängelsereformatorn, filosofen, kemisten, psykologen och ingenjören, som inte rädde sig att ta sig an något ämne, men som sällan ägnade en fråga tillräckligt mycket tid och uppmärksamhet för att åstadkomma några som helst insikter av bestående värde.

Det viktorianska England bjöd på allsköns irrationalism. För att skydda John från den dåraktiga tidsandan, och i enlighet med Benthams läror (Bentham hade åsikter även om barnuppföstran), skolades därför den unge John i hemmet, av sin far. Bekantskapskretsen begränsades kraftigt, och han förvägrades det mesta i väg av konst och poesi, metafysik och religion. Istället sysselsattes den ung. Mill av studier i klassisk litteratur, historia, naturvetenskap, språk och sanktionerad filosofi. Och utbildningstakten var hög: Vid fem års ålder kunde Mill grekiska och vid nio algebra och latin. Snart började han undervisa sina yngre syskon (vilket han avskydde), och uppmanades att skriva artiklar för faderns tidskrift, *Westminster Review*. »Vid tolv års ålder« förklarar Isaiah Berlin i en välkänd föreläsning »ägde John Mill kunskaperna hos en exceptionellt bildad trettioåring«.

Mill skulle sedan själv påstå, att hans speciella uppföstran gav honom ett kvartsekels försprång framför hans jämnåriga. Medan hans intellekt var väl utvecklat, var hans känsloliv tämligen svältfött. Syftet med hans utbildning, hela hans fostran, hade varit att skapa en fullständigt rationell och samhällsnyttig medborgare. Han hade ett mål i livet: »att reformera världen« och, skriver han, »min föreställning om min egen lycka identifierade jag också helt med detta mål«. På denna bräckliga grundval

var hela hans liv uppbyggt. Under hösten 1826 drabbades Mill av sin första andliga kris. I ett tillstånd av avtrubbningsfaller det honom in att fråga sig: »Antag, att [...] alla de förändringar i samhällsinrättningar och människors åskådning som du ser fram emot kunde helt genomföras i detta ögonblick: Skulle detta skänka dig stor glädje och lycka?«. Förskräckt konstaterade han: »Nej!«.

Under den efterföljande depressionen började Mill omvärdera den livssyn som inpräntats i honom av Bentham och hans far. Förändringen var på samma gång subtil och dramatisk. Han förblev hela livet en anhängare av upplysning och empiri, trogen utilitarismen och den reformistiska andan. Han förblev fientlig till religion och mysticism, hierarki och despotism. Men hans attityder förändrades. Vad den myndige John Mill skulle komma att värdera högst var inte välstånd eller lycka, vilken som helst. Att föredra en större mängd kvantitativ lycka framför en mindre mängd kvalitativ dito är absurt, konstaterar han, i skarp polemik med benthamiterna. Sin vision om det goda livet fyller han med allt det hans eget liv dittills saknat: dramatik, romantik, konflikt, strid...

1830 träffar Mill feministen Harriet Taylor, som han börjar betrakta som en intellektuell jämlike. De förälskar sig och trots att Harriet är gift inleder de en relation, som får hennes äktenskap att krackelera. I tjugo år inväntar de makens död. Sedan väntar de två år till, innan de gifter sig. Flera av deras vänner finner hela affären skamlös och säger upp kontakten. Mill och Taylor svarar med en rad artiklar om tolerans och kvinnans rättigheter. Oroliga inför vad de betraktar som en utveckling mot ökad samhällelig likriktning och konformism (Europa som »ett nytt Kina«) påbörjar de författandet av ett försvar för den enskildes rätt till självbestämmande. Taylor avlider dock tragiskt i tuberkulos 1856, och Mill tvingas färdigställa verket, *On liberty*, på egen hand.

Mills verk

I sin första bok, *System of Logic* (1843), hade Mill försökt redogöra för logiken och för vetenskapens metod och tillämpning. Med sin *Principles of Political Economy* (1848) gav han sig in i samhällsdebatten, argumenterade för distributiv rättvisa och kraftigt progressiva arvskatter samt framställde som ett ideal en ekonomi av arbetarägda kooperativ, en form av arbetarkapitalism eller marknadssocialism. I *Utilitarianism* (1861) tar han en utvecklad utilitarism i försvar (hans grundtes, att vi bör eftersträva lycka eftersom lycka är vad vi faktiskt eftersträvar, har ofta utsatts för hård kritik). Mills mest kontroversiella bok var nog den liberalfeministiska *The Subjection of Women* (1869), som han påbörjade tillsammans med Harriet och färdigställde tillsammans med hennes

dotter, Helen (här argumenterar Mill för kvinnlig rösträtt), eller möjligen den postumt publicerade *Three Essays on Religion* (1874).

Hans mest berömda och inflytelserika verk är dock utan tvekan *On liberty* (1856), en politiskfilosofisk klassiker i klass med Burkes *Reflections on the Revolution in France* och Lockes *Two Treatises Of Government*. Boken är ett våldsamt, entusiastiskt försvar för individualismen. Syftet, förklarar Mill, är att »förfäkta en enda mycket enkel princip, med vars hjälp man undantagslöst kunde avgöra, när samhället med tvångsmakt och kontroll bör blanda sig i individernas angelägenheter, vare sig nu de medel som det använder är fysiskt våld i form av lagstiftande straff eller den allmänna opinionens moraliska press«. Principen går i korthet ut på, att sådana ingripanden är acceptabla endast i självförsvar, eller för att förebygga oförrätt mot andra. Individerna har rätt att handla såsom de finner lämpligt, förutsatt att ingen annan kommer till skada.

Mills explicita argument är utilitaristiskt: Frihet är en förutsättning för det goda livet, för framsteg och vetenskap. Visionen är den av ett progressivt, rationellt och välståndskapande samhälle, sprudlande av experimentlusta, där gamla sanningar ifrågasätts och nya prövas. Men mellan raderna förmedlar Mill en annan vision; En vision som inte är pragmatisk, utan romantisk. Hans vanliga rationalism överskuggas av skräck för det mediokra och slätstruket banala, för uniformitet och underkastelse. Framför det att människor slentrianmässigt underkastar sig traditionen föredrar han civilisationens undergång. En återgång till medeltida förhållanden (där individen åtminstone var »en makt i och för sig«), antyds det, är att fördrö framför det viktorska England. »Seder«, skriver han, »är till för sedvanliga förhållanden och sedvanliga karaktärer«. Men England byggdes av män av ett annat virke; av stora män, inte av fega ynkryggar.

Tankar om Mill

John Stuart Mill tillhör inte de tänkare som man lätt skapar sig en bild utav. Inte för att hans filosofi är speciellt djup eller märkvärdig, utan för att han uppvisar så många sinsemellan svårförenliga sidor. Han är en filosofisk kameleont, i ständig opposition till sig själv. Rationalisten Mill möter romantikern Mill, socialisten liberalen, den praktiskt lagde statsmannen den fullvärdiga esteten. Mill beundrade Saint-Simon, Auguste Comte, Wilhelm von Humboldt, Alexis de Tocqueville och

Jeremy Bentham. Han uppvisar en livlig individualistisk ådra och argumenterar för friheten, samtidigt som han försvarar utilitarismen, enligt vilken individen kan offras på kollektivets altare. Han förfäktar den allmänna rösträtten, men varnar samtidigt för mobbstyre, och anser att bildade människor borde ha fler än en röst. Trots att Mill hela livet höll fast

vid att laissez faire måste vara grundinställningen i varje gott samhälle, kom han med tiden att förespråka allt fler undantag. Till exempel argumenterade han för arbetstidsregleringar, protektionism, landreformer, födelsekontroll och kraftigt progressiva arvsskatter. Många av hans efterföljare (som han i och för sig inte skall hållas ansvarig för) skulle försvara ännu fler inskränkningar i den individuella friheten. Även om han uppenbarligen förtjänar det, ligger det dock någonting tragiskt över det faktum, att samma person som skrev »Över sig själv, över sin egen kropp och själ, är individen suverän«, skulle gå till histori en som socialliberalismens fader.

Lästips

Mill, John Stuart, *Mitt liv*

Mill, John Stuart, *Om friheten*

Mill, John Stuart, *Utilitarianism*

Gray, John, John Stuart Mill: *Traditional and Revisionist Interpretations*

Berlin, Isaiah, John Stuart Mill och människans livsmål ur *Fyra essäer om frihet*

Oakeshott, Michael, The new Bentham ur *Rationalism in politics and other essays*

Johan Norberg (f 1973)

Av: Alexandra Ivanov förbundsordförande 2014 -

Johan Norberg är en av vår tids stora svenska idéhistoriker. Hans bok *Till världskapitalismens försvar* är en internationell storsäljare som i dag har översatts till 25 språk. Han har gjort sig känd som en briljant demagog och en intellektuell stenkastare - på hemmaplan är han även känd som den skarpaste försvararen av den fria individen.

»En människa på miljonen är en Johan Norberg.«
- Cecilia Stegö Chiló, tidigare VD Timbro

Varje generation behöver sin liberala inspiration. En människa som banar väg för nya tankar och idéer. Utan dessa personer riskerar liberalismen att stanna av och i värsta fall försvinna. För liberalismen är en djärv ideologi, som inte ser individen som ett medel utan ett mål i sig. I Sverige har vi lyckligtvis funnit en sådan person i Johan Norberg.

Han basunerar sällan ut sitt budskap på det konventionella sättet, och det är stundtals svårt att urskilja det frihetliga budskapet - även om det alltid finns där. Genomgående i allt Norberg producerar är en obotlig tro på människan, decentralisering, innovation och framtiden. En mild uppviglare på det sätt som Voltair vanligtvis beskrivs: "Vågade tänka självständigt, bortom likriktning och renlärlighet."

Frihetsfronten

Det Norbergiska idégodset har sitt ursprung i en kombination av anarkism och en anti-industriell iver - en yngre, mer isolatorisk Thoreau. Men som många andra före honom började Norberg uppfatta de anarkistiska tankarna allt mer som kollektivistiska (om än frihetliga sådana) och sökte därför komplement. I samma veva lämnade han sin anti-industriella uppfattning då han insåg att livet före industrialismen hade varit *solitary, poor, nasty, brutish and short*. Den fattigdom som fanns berodde inte på att den ekonomiska och tekniska utvecklingen gått för snabbt, utan på att den inte kommit till alla regioner till del. Kapitalismen var grunden till välståndet och det statliga grunden till förtrycket.

Men den anarkistiska ådran fanns kvar och Norberg sökte sig till anarkokapitalismen och *Frihetsfronten*. Där engagerade han sig under Mattias Bengtssons ledning och bistod med att gömma flyktingar, häckla politiker och utmana de restriktiva utskänkningstillstånden som då fanns

genom den välkända svartklubben Tritnaha. De försökte – och lyckades – förändra samhället genom aktion.

Det var under denna tid Johan Norberg gav ut sin första bok, *Nyliberalismens idéer* (redaktör tillsammans med Henrik Bejke). Det är en vass samling skrifter som grundar sig på en radikal frihetstanke. Utgångsläget är hela tiden individen och dess frihet: Friheten från förtryck, styrning och kontroll.

Timbro

Under Mattias Bengtssons ledarskap började Johan Norberg att arbeta vid Timbro. Hans första projekt (då var P.J. Anders Linder chef för tankesmedjan) var att författa en bok om den svenska författaren Vilhelm Moberg. Boken, *Motståndsmannen Vilhelm Moberg*, sålde bra och startade något så unikt som en Mobergdebatt. Efter detta fortsatte Norberg att arbeta för Timbro och även boken därefter, *Den svenska liberalismens historia*, som handlade om liberala idéer och förgrundsgestalter i Sveriges historia, blev en oväntad framgång.

Johan Norberg kom att spela en avgörande roll i den stora globaliseringsdebatten under sent 90-tal och tidigt 2000-tal. I maj 2001 gav han ut boken *Till Världskapitalismens Försvar* där han övertygande och väl underbyggt argumenterar för globalisering och marknadsekonomi. Boken har i dag sålt i flera hundra tusen exemplar världen.

Expandera friheten

I sin bok *Fragment och argument* skriver Norberg att han var »anarkisten som blev anhängare av nattväktarstaten, som började anse att målet är att i varje läge expandera friheten, inte att allt bättre definiera ett slutmål«. Det är en god beskrivning av Metro-kolumnisten som skriver om vikten av privata alternativ i välfärden – trots dess socialliberala kärna. Samtidigt som han aldrig missar en chans att beskriva och tala för individens frihet. Vi måste vända oss bort från konventioner om höger och vänster för att förstå Norberg – en sann liberal. Han förespråkar inte den liberalism som vet bättre och vill införliva sina normer på den breda befolkningen, utan den liberalism som tror på människan.

Om ni endast tänker välja en av dessa gurus att läsa gör man bäst i att välja Johan Norberg (möjligtvis Ayn Rands *Atlas Shrugged*). Hans böcker har en förmåga att dra in den mindre lässugne och öppna upp en värld av idéer.

En sak som är säkert är att denna text inte är färdigskriven. Det största av Norberg har med all sannolikhet fortfarande att komma. Bastiat

revolutionerade världen under sex år, Milton Friedman var 68 år när han släppte *Free to Choose*: frågan är vilket arv Johan Norberg kommer att lämna efter sig. Till dess rekommenderas alla de Timbro-böcker Norberg har författat förordet till.

Böcker av Norberg

Motståndsmannen Vilhelm Moberg, Timbro Förlag, Stockholm 1997

Fullständiga rättigheter: ett försvar för de första 21 artiklarna i FN:s deklartation om de mänskliga rättigheterna, Timbro Förlag, Stockholm 1999

Till världskapitalismens försvar, Timbro Förlag, Stockholm 2001

En perfekt storm: Hur staten, kapitalet och du och jag sänkte världsekonomin, Hydra Förlag, Stockholm 2009

Karl Popper (1902-1994)

Av Sara Bengtsson förbundssekreterare 2003-2004

Att argumenten är viktigare än åsikterna och att diskussionen är viktigare än besluten är paroller som är välbekanta i Studentförbundet.

Inspirationen till dessa deviser är troligen hämtade från Karl Popper - en filosof som vi i dag kanske mest förknippar med vetenskapsteori, men som under sitt verksamma liv hann skriva om så vitt skilda ämnen som kunskapsteori, metafysik och samhällsfilosofi. I denna presentation av Popper har jag av valt att fokusera på den delen av Poppers filosofi som haft störst påverkan på Studentförbundet.

Historik

Karl Popper föddes 1902 i Wien och avled i England 1994. Han utbildade sig till lärare och snickare och försörjde sig på så sätt under sina studier i filosofi, fysik och matematik. 1934 publicerade han sin avhandling - *Logik de Forschung (Forskningens logik)* - ett verk som kritiserade Wienkretsens induktionsteori. Wienkretsen ansåg att en forskares vetenskapliga teser måste verifieras: ju fler verifikationer på att tesen stämmer, desto starkare blir den.

Debatten som följde avhandlingen möjliggjorde för Popper att föreläsa i Oxford och Cambridge och han blev snart en uppmärksammad och kontroversiell debattör inom den analytiska filosofin. 1937 erbjöds Karl Popper en docenttjänst i filosofi vid Canterbury University College i Christchurch på Nya Zeeland, och från andra sidan jorden följde han andra världskriget med dess våldsytringar inom nazismen, kommunismen och förintelsen. Det var på Nya Zeeland som Popper skrev sina böcker om politisk och demokratisk filosofi.

Popper lyckades trots sin bredd göra avtryck både inom den vetenskapliga teorin och inom samhällsfilosofin. Om hans avhandling 1934 var ett banbrytande verk inom vetenskapsteorin är det boken *The Open Society and Its Enemies*, som publicerades strax efter andra världskriget, som gjorde avtrycket inom samhällsfilosofin. 1945 erbjöds Popper en tjänst vid London School of Economics, vilken han tackade ja till. 1949 förärades han en professur vid samma lärosäte. Han stannade i England tills han dog 1994 – då som Sir Karl Popper, efter att ha adlats av den brittiska drottningen 1965.

Filosofi

Poppers start som vetenskapsteoretiker hindrade ej honom för att utveckla sin filosofi på även andra områden. Utöver vetenskapsteorin funderade Popper även på kunskapsteori, metafysik och samhällsfilosofi. Eftersom han började med vetenskapsteori finns det i de andra teorierna och filosofierna många gemensamma drag med detta ursprungämne. Poppers vetenskapsteori kritiserade främst induktionen, enligt vilken en naturlag kunde uppställas på grundval av ett stort antal liknande fall. Popper ansåg att induktionen var felaktig och menade, liksom Hume, att ett enda fall kan kullkasta en påstådd regelbundenhet. Det klassiska exemplet frågar – om jag bara har sett vita svanar innebär det att svarta svanar inte existerar?

I sin avhandling utvecklar han denna tanke och menar att allmänna lagar inte slutgiltigt kan verifieras, bara falsifieras. Under sin livstid utvecklade han detta tankesätt, och menade att syftet med vetenskaplig verksamhet är att lägga fram djärva hypoteser och sedan utsätta dem för ständig kritisk prövning. Hypotesen gäller till dess att den falsifierats, vilket innebär framsteg inom vetenskapen. Eftersom vetenskapen i och med de förkastade hypoteserna går framåt – kullkastning av en hypotes innebär att man har mer kunskap än tidigare.

Grundtankarna i Poppers avhandling – att man ständigt ska försöka falsifiera sina hypoteser, vikten av att kritiskt granska sina teser och att lära av felen – blev för Popper en moralisk hållning och därmed även en politisk. Med andra världskrigets brutalitet i bakhuvudet utvecklades Poppers kritiska vetenskapsteori en lika kritisk demokratisk och politisk filosofi. Länken som förbinder Poppers samhällsvetenskapliga och naturvetenskapliga filosofi är öppenheten, erkännandet att misstag begås och viljan att identifiera dem. Popper ser misstagen som något positivt, någonting som man kan lära av och därmed förbättra sin tes (om det gäller vetenskapen) och samhället (om det gäller samhällsteorin).

1945 publicerades *The Open Society and Its Enemies* i London. I boken beskriver Popper övergången från det slutna stamsamhället med dess underkastelser för magiska krafter, till det öppna samhället, som frigör människans kritiska förmåga. Poppers fokus på att förhindra tyranni och stoppa omöjliga utopier är inte oförståeliga med tanke på förhållandena under vilken boken skrevs. Många av de resonemang Popper driver är än i dag både gångbara och tänkvärda. Popper påstår att politikens syfte är att finna fel, undvika galenskap, analysera misstag och stoppa tyranner. Hans kritiska vetenskapsteori utvecklades till en lika kritisk politisk filosofi.

I *Det öppna samhället och dess fiender* ställer sig Popper den klassiska frågan sedan Platons tid - vem ska styra? Platon kom fram till att filosoferna utgjorde det överlägset bästa ledarna, vilket enligt Popper har bidragit till flertalet osympatiska resonemang kring den överlägsna rasen, allmänviljan och proletariatet. Popper ansåg att Platon ställt frågan fel. I Platons värld ansågs enheterna vara till för helheten, i stället för tvärtom. Popper tog avstånd från detta och betraktade snarare människan som i Sokrates värld - att vi från början ingenting vet. Denna okunskap påbjuder, både för vanliga medborgare och politiker, en ödmjukhet inför det man gör och en vilja att rätta till misstag som politiker och medborgare eventuellt bidrar med på grund av okunskap. Han ansåg även att människan är ett mål i sig ej enbart medel för statens mål.

Popper ville att man skulle ställa frågan: hur ska vi organisera politiska institutioner så att dåliga och/eller inkompetenta ledare hindras från att göra alltför mycket skada? Sökandet efter brister, liksom insikten att det inte är möjligt att uppnå det högsta goda, var enligt Popper politikernas skydd från maktfullkomlighet. Demokrati är det enda uppfunna system som möjliggör för folket att avsätta de som missbrukar sin politiska makt lösningen, eftersom det är den enda kända metod som upfunnits för att skydda oss från missbruk av politisk makt. Dessa variabler sammantagna ansåg Popper vara skyddet mot tyranni och utopi.

Boken om det öppna samhället och dess fiender är inte bara en presentation av hur Karl Popper önskar att samhället ska se ut. Som nämnts tidigare kritiserar han Platon, men tar sig även an Marx och Hegel. Medan Platon kritiserades för sina idéer om den styrande makten, drar Marx och Hegel på sig Poppers kritik på grund av sin förtjusning för den utopiska sociala ingenjörskonsten där staten spelar en oerhört central roll. Både Marx och Hegels samhällsbyggande leder till centralplanerade helhetssystem där man inte intresserar sig för de små misstagen, men där summan av dem gör att systemet faller samman.

Helhetsplanerare inser inte att det är lika lätt att centralisera makt som det är omöjligt att centralisera all den kunskap som är spridd på många individuella själar. I kontrast till den utopiska ingenjörskonsten à la Marx

och Hegel ställde han sin egen modell – social ingenjörskonst bit för bit. Social ingenjörskonst bit för bit innebär att staten inom väl avgränsade frågor successivt provar sig fram för att finna den bästa lösningen på de problem som kan finnas i samhället.

Varför är han viktig för Studentförbundet?

Karl Poppers ledord och filosofi kan tolkas i många olika riktningar. Trots sin hårda kritik mot staten och kollektivism faller han till föga på vissa punkter och anser till exempel att man måste skydda medborgarna från den otyglade kapitalismen för att skydda de ekonomiskt svaga. Men om det innebär socialstat eller enbart nattvaktarstat är ej möjligt att utröna. Han poängterar dock att skyddet skall vara väldefinierat och småskaligt.

I grunden är hans idéer mestadels goda. Han argumenterar starkt för individen mot kollektivet. Hans samhällsteori går ut på vad som i den moderna anglosaxiska retoriken skulle kallas »harm reduction«: givet att vi måste ha styrande, hur gör vi för att minimera deras skadeverkning?

Förutom sina politiska idéer har Popper haft stor betydelse för Studentförbundet på det intellektuella planet. Under 1970-talets början var Studentförbundet en studentikos politisk organisation som alla andra – om än något roligare. Åsikterna var många och ofta också sunda för tiden men de var ej intellektuellt baserade. Någon gång framåt decenniets mitt kom en studentförbundare över ett exemplar av Poppers bok om det öppna samhället, och därmed fick åsikterna om mångfald och åsiktsfrihet ett intellektuellt eldunderstöd.

I *The Open Society and Its Enemies* men också i hans vetenskapsteori betonas vikten av öppenhet och diskussion kring frågor i samhället och att utsätta idéer för prövning. De djärva hypoteserna, oavsett om det gäller vetenskapsteori eller samhällsfilosofi, måste utsättas för möjlig falsifiering. Endast genom att låta sina hypoteser testas i det öppna kan de förkastas eller anammas. I dag kan vi se denna fråga om öppenhet och yttrandefrihet skära rakt genom dem som vill tillåta alla åsikter att vädras och de som anser att vissa bör tystas ner. Att argumenten är viktigare än åsikterna är en devis som kvarstår i Studentförbundet än i dag. Med de popperska influenserna förflyttade sig Studentförbundet från att verka inom den vanliga politiken till att vara en mer intellektuell och diskuterande organisation – en förflyttning som i hög grad gjordes möjlig med hjälp av Poppers idéer. Poppers inflytande var faktiskt så stort att det 1977 antogs ett program (presenterat i *Svensk Linje* nr 7-8/1977) kallat just »Det öppna samhället«.

Studentförbundet har förflyttat sina åsiktspositioner långt sedan 1970-talet. Men devisen att argumenten är viktigare än åsikterna kommer vi alltid hålla högt!

P.J. O'Rourke (f 1947)

Av Henrik Alexandersson

P.J. O'Rourke är ingen filosof i egentlig bemärkelse. Samtidigt är det få som fått så många människor att tänka till – ordentligt – om stora och svåra politiska frågor. Han är nämligen något så ovanligt som en idémässigt stringent frihetlig humorist. Och han är inte bara en vanlig lustigkurre – han är ofta hysteriskt rolig, vilket fått flera av hans böcker att toppa bestsellerlistorna. Det räcker med att titta på ett av hans kanske mest kända citat, för att förstå vilken kraft det ligger i att presentera politisk kritik i humorns form. »Giving money and power to government is like giving whiskey and car keys to teenage boys.« Citatet kommer ur boken *Parliament of Whores*.

P.J. O'Rourkes bakgrund finns i den amerikanska studentvänstern på 70-talet. Om man ser till berättelserna från den tiden förefaller han ha varit rätt så individualistisk och fritänkande redan då. I vart fall om man får tro honom själv. Sedan började han sin vandring mot att bli vad som närmast kan kallas libertarian. Vänstern avskyr honom för hans syn på ekonomi och utrikespolitik. Men han upprör även många konservativa med sin frihetliga syn på bland annat sex och droger.

Den första delen av hans mer frihetliga skrivarbana omfattar *National Lampoon*, *Playboy*, *Vanity Fair*, *Car and Driver* och *Rolling Stone*. För den sistnämnda kan man säga att han bland annat fungerat som utrikespolitisk korrespondent. Under tidningstiden började han även dyka upp som kommentator i CBS 60 Minutes. Karriären som gonzo-journalist öppnade även för ett stort antal böcker. Några som är extra nämnvärda är *Republican Party Reptile* (1987), *Holidays in Hell* (1988), *Parliament of Whores* (1991), *Give War A Chance* (1992), *All the Trouble in the World* (1994) och *Eat the Rich* (1998) i vilken han bland annat skriver om Sverige. I dag skriver han bland annat för *The Atlantic Monthly* och medverkar i den amerikanska radioshowen Wait! Wait! Don't tell me!. Hans mer »seriösa« politiska arbete kan beskrivas med att han nu är verksam som H.L. Mencken Research Fellow på Cato Institute.

P.J. O'Rourkes mest kända och citerade bok är förmodligen *Parliament of Whores*. I denna sätter han den politiska makten under luppen under kapitelrubriker som Attack of the midget vote-suck-ers; The three branches of government: Money, Television and Bullshit; Among the compassion fascists. Ett citat ur boken:

»Our government gets more than thugs in a protection racket demand, more even than discarded first wives of famous rich men receive in

divorce court. Then this government, swollen and arrogant with pelf, goes butting into our business. It checks the amount of tropical oils in our snack foods, tells us what kind of gasoline we can buy for our cars and how fast we can drive them, bosses us around about retirement, education and what's on TV; counts our noses and asks fresh questions about who's still living at home and how many bathrooms we have; decides whether the door to our office or shop should have steps or a wheelchair ramp; decrees the gender and complexion of the people to be hired there; lectures us on safe sex; dictates what we can sniff, smoke, and swallow; and waylays young men, ships them to distant places and tells them to shoot people they don't even know.«

Den första och hittills enda P.J. O'Rourke bok som givits ut på svenska är *On the Wealth of Nations: Books That Changed the World (Adam Smiths om folkens välstånd)*. Skälet att det endast finns en bok, som dessutom gavs ut 2007, är att hans ironiserande visat sig allt för svårt och ibland subtilt för att översätta. Däremot har han flera gånger varit här och gett föreläsningar.

Den som vill närma sig O'Rourke kan börja med *The Liberty Manifesto*, ett anförande han höll när Cato Institute invigde sitt nya högkvarter 1993. En länk finns i slutet av denna text. Att få tag i hans böcker kan ibland vara lite besvärligt. De är ofta slutsålda, men kommer lika ofta i nya utgåvor från Random House och Picador.

När jagi träffade honom i början av 90-talet sammanfattade han sin syn på vad staten bör syssla med så här »Att ta hand om saker som exploderar.« Låt mig slutligen presentera ett av mina favoritcitater: »The mystery of government is not how Washington works but how to make it stop.«

Lästips

The Liberty Manifesto: <http://www.cato.org/speeches/sp-orourke.html>

Elvis Presley (1935-1977)

Av Johnny Munkhammar dåvarande Idéproducent på Timbro

Få artister har haft en så mångfacetterad karriär som Elvis Presley: från rebell på 50-talet till mjuk skådespelare på 60-talet och ikon med självdistans på 70-talet. Spännvidden mellan toppar och bottnar är enorm; den sämsta filmen är mycket långt ifrån de bästa konserterna och låtarna.

Att döma av antalet CD-skivor som säljs, dokumentärer som visas och imitatörer finns en stor efterfrågan – och många gillar väldigt olika saker. Själv är jag främst anhängare av 70-talsperioden medan andra ogillar den och uppskattar den James Dean-liknande rebellen från 1950-talet. De flesta kan däremot vara överens om att hans inverkan på det amerikanska samhället var enorm och bestående. Ett likriktat, inrutat, gammeldags samhälle – som det i mycket var inom den privata sfären – blev mer ungdomligt, tolerant och fritt. I sin tur banade detta väg för en liknande utveckling i Europa och andra artister som förstärkte trenden.

Upprördheten på 1950-talet när han framförde musik som var allt annat än brett accepterad, därtill på ett sätt som lämnade få oberörda, var stor. Rock 'n roll var rebelliskt, spännande och uppfattades som farligt. Mycket av musiken fanns sedan tidigare, men mest hos svarta musiker.

Elvis framförde den svarta musiken, även i en konservativ amerikansk söder. Detta bröt mot en stor mängd tabun. Allt från familjevärden till religion uppfattades som utmanade. En ungdomskultur fick fart och antalet sätt att leva sitt liv som tedde sig möjligt blev så mycket större än förr. En utveckling hade startats, som inte lät sig stoppas. Elvis själv var en paradoxal person i detta.

Självklart stod han för den musik han framförde, men begrep inte själv varför upprördheten var så stor – han hade växt upp med sådan musik i fattiga förorter till Memphis. Och hans eget privatliv var onekligen mycket frihetligt och på det flesta sätt allt annat än traditionellt. Men han var i grunden en väldigt religiös person och trodde starkt på den traditionella familjen. Han hade stor respekt för auktoriteter, inte minst äldre personer. Som framgick i den första globalt tv-sända konserten via satellit, Aloha from Hawaii 1973, var han också mycket patriotisk. Hans kostym pryddes av en stor örn i amerikansk flaggans färger.

Man måste helt enkelt inte själv vara liberal och radikal i alla avseenden för att ens verksamhet ska ha en sådan effekt. Man kan vilja ha ett konservativt privatliv, men samtidigt inte vilja tvinga andra att ha det – det är ett fritt val.

Elvis personifierade den amerikanska drömmen, att vem som helst ska kunna komma från ingenstans och nå toppen. Han var själv väldigt medveten om detta och lät ingen glömma hur det hade börjat. I ett tal, då han fick en utmärkelse, 1971, sade han: »Every dream that I ever dreamed has come true a hundred times«. Elvis är också en stark symbol för livsglädje. Den som ser på konserterna från 1970-talet, utan tvivel den artistiska höjdpunkten, ser det direkt. Han har så kul och lever livet – ända till slutet då en mängd problem tog överhanden innan han avled blott 42 år gammal.

På 1970-talet hade Elvis, som stor stjärna och etablerad sedan många år, en befriande självdistans. I en tid då många tog sig själva på stort allvar och än den ena, än den andra, artisten blev ett enda stort politiskt korrekt världssamvete, gjorde han tvärtom. Vid ett tillfälle på scen på 1970-talet tog han ett glas vatten mellan låtarna och bad publiken om ursäkt för avbrottet, med motiveringen: »My mouth is so dry, it feels like Bob Dylan slept in it all night«. Han var paradoxernas man; en rebellisk kung. Och med en frihetlig inverkan på samhället vi idag har all anledning att uppskatta.

Lästips

Elvis - in person, 1969

That's the way it is, 1970

Live on stage in Memphis, 1974

A hundred years from now, 1998 (inspelad 1970-71)

No 1 hits & 2nd to none, 2003 (samlingar)

www.elvis.com

Samuel von Pufendorf (1632-1694)

Av Peter O Sellgren, förbundsordförande 2002-2004

Bakgrund

»Individer har rättigheter, och det finns handlingar som ingen får utföra mot dem (utan att kränka deras rättigheter). Dessa rättigheter är så starka och vittgående att de reser frågan vad, om något, staten och dess tjänstemän får göra.«

Portalformuleringen i Robert Nozicks *Anarki, stat och utopi* sammanfattar på sitt sätt den eviga striden om hur omfattande den offentliga sektorn skall vara. När boken publicerades 1974 innebar det en viktig renässans för den moralfilosofiskt grundade föreställningen om individers okränkbara, naturliga rättigheter. En flera hundra år gammal skola – naturrätten – hade fått en modern försvarare i Nozicks verk.

Naturrätten kan spåras långt tillbaka i tiden. En av de tidigaste naturrättarna var munken och filosofen Thomas av Aquino, som på 1200-talet skrev sitt mest betydelsefulla och aristoteliskt inspirerade verk *Summa Theologicae*. I detta formulerade han det synsätt på hierarkin mellan olika rättssystem som kom att bli en betydelsefull beståndsdel i den naturrättsliga skolan – övertygelsen om att den mänskliga rätten (*lex humana*) är underordnad såväl den eviga (*lex aeterna*) som den naturliga (*lex naturalis*) och den gudomliga (*lex divina*) rätten.

I korthet betyder det att lagar stiftade av människan inte får stå i konflikt med något av de överordnade rättssystemen. Skulle en sådan mänsklig lag stiftas, som motsäger vad de överordnade rättssystemen säger, är den utan verkan och behöver inte åtlydas av människorna.

Den äldsta naturrätten – som den exempelvis formulerades av Thomas av Aquino – vilade i allt väsentligt på religiösa uppfattningar och övertygelser. Under 1600-talet började däremot den mer sekulära naturrätten att vinna terräng, och den tyske rättsfilosofen Samuel von Pufendorf – samtida med John Locke i Storbritannien – beskrivs ofta som en av kontinentens främsta företrädare för en mer rationalistisk naturrätt.

Pufendorf – en paneuropeisk akademiker

Samuel von Pufendorf, född i Chemnitz (Sachsen) den 8 januari 1632, var verksam i flera länder. Hans akademiska bana inleddes vid universiteten i Leipzig och Jena. Redan under denna tid uppmärksammade han den

holländske filosofen och juristen Hugo Grotius texter om naturrätten. Efter examen vid 24 års ålder fick Pufendorf arbete hos den svenske ambassadören i Köpenhamn. Därefter följde en kort sejour i Holland, innan han i början av 1660-talet förärades en egen lärostol i natur- och folkrätt vid universitetet i Heidelberg. Det tog sedan inte lång tid innan Pufendorf hade gjort sig ett namn i hela Europa som en av de mest förnämliga politiska skriftställarna.

Men hans uttryckssätt och åsikter skaffade honom också mäktiga fiender. Att han gav kyrkan en underordnad roll retade både teologer och jurister, och dem han råkade i gräl med beskyllde honom för såväl ateism som kätteri.

Hans teser passade däremot den svenske kungen, som 1668 kallade honom att föreläsa vid det då nybildade Lunds universitet. Pufendorf tillträdde som den förste professorn i rättsvetenskap – en lärostol han innehade till 1676 då universitetet till följd av kriget tillfälligt lades i malpåse. Under åren i Lund hann han dock färdigställa sitt mest ryktbara verk, *De jure naturae et gentium (Om naturrätten och folkrätten)*, som utkom 1672. Det spreds snabbt i Europa och översattes till engelska, tyska och franska.

1677 hade Pufendorf begett sig till Stockholm, där Karl XI hade utsett honom till rikshistoriograf. Han utgav skildringar av både Karl X:s och Sverige historia, vilket ledde till att han 1684 blev adlad. Tre år senare fick han tillåtelse att bege sig till Berlin, där han erhöll preussiskt adelskap och romersk riksfriherrevärdighet. Den 26 oktober 1694 avled Pufendorf i Berlin, strax efter att han vid ett sista återbesök i Sverige hade upphöjts till friherre av Karl XI.

Övergången till den sekulära naturrätten

Under Pufendorfs levnad var det fortfarande mycket kontroversiellt att förankra rätten i människans förnuft i stället för att stödja sig på Bibeln eller andra religiösa grundvalar. Hittills hade rättsfilosoferna fått göra tydliga förbehåll när de lade fram hypoteser om att människan endast med hjälp av sitt förnuft skulle kunna vara kapabel att urskilja den naturliga lagen, *lex naturalis*.

Bland annat Hugo Grotius, vars verk Pufendorf alltså hade inspirerats av redan som universitetsstudent, hade börjat glänta på den sekulariserade naturrättens dörr. Han hade öppnat för möjligheten att naturliga rättigheter eventuellt kunde tänkas existera »även om vi skulle medge det som inte kan medges med mindre än det ytterligt syndfulla – att det inte finns någon Gud«.

Ett sekulariserat rättssystem var fram till Pufendorfs tidevarv med andra ord någonting som man på sin höjd kunna tillåtas spekulera kring – men att »medge det som inte kan medges med mindre än det ytterligt syndfulla« var ännu inte aktuellt.

Inledningsvis kände sig också Pufendorf tvingad att ta avstånd från sådana sekulära idéer, men det var i alla händelser vid denna tid som de första ansatserna till en förnufts- snarare än Gudsbaserad naturrätt kunde börja skönjas. Brytpunkten då naturrätten alltmer började skjuta de religiösa premisserna i bakgrunden och i stället lyfta fram människans förnuft närmade sig med hög fart.

Naturtillstånd och samhällskontrakt

För förståelsen av den gryende sekulära naturrätten är begreppet »naturtillstånd« av stor betydelse. Såväl Pufendorf som Locke (och nyss nämnde Grotius) uppfattade naturtillståndet som ett tillstånd kännetecknat av frånvaron av en sammanhängande statsbildning och därmed frånvaron av en positiv rätt. Så länge en positiv rätt inte finns råder »naturens lagar« – vilka av Pufendorf likställs med »förnuftets lagar« – och det är till dessa lagar som människor har att förhålla sig i naturtillståndet. Bland annat fastställer naturlagen människors rättigheter och skyldigheter i förhållande till varandra, vilket är vad som »skiljer människor från bestialiska djur«.

Naturlagens primära bevekelsegrund är mänsklighetens fortlevnad, fastslog Pufendorf, och det är just av det skälet som naturtillståndets människor inte befinner sig i det ständiga krig med varandra som exempelvis Thomas Hobbes hävdar i Leviathan. Tvärtom befinner sig naturtillståndets individer naturligt i fred med varandra, i enlighet med förnuftets lagar. Emellertid kommer naturtillståndet med tiden att bli alltmer labilt och opålitligt, och därför kommer så småningom inträdet i ett civilt samhälle och därefter upprättandet av en gemensam auktoritet – någon form av stat – att ske.

Den gemensamma auktoriteten har en uppgift: att stifta lag som är förenlig med naturrätten och att opartiskt döma vid tvister människor emellan. Denna gemensamma auktoritet godkänner medborgarna genom ett implicit samhällskontrakt.

Det är inget fysiskt, existerande kontrakt som var och en måste underteckna för att vara bunden till. I stället anses man ha accepterat samhällskontraktet och därmed staten så snart man uppehåller sig inom det territorium som staten ifråga gör anspråk på.

Universella rättigheter

Människans naturliga rättigheter är dock oberoende av huruvida hon befinner sig i naturtillståndet eller under den gemensamma auktoriteten. Rättigheterna är universella och någonting som människor uppstår i egenskap av att vara just människor – inte som delar av en viss samhällsgrupp.

Därmed existerar rättigheterna oberoende av tid och rum. Rättigheterna kan kort sagt sägas föregå staten: de finns oavsett om de upprätthålls och försvaras av den gemensamma auktoriteten, eller om upprätthållandet och försvaret av dem sker på något annat sätt. Tanken på att människors rättigheter är oberoende av huruvida den positiva rätten erkänt dem eller ej var det andra skälet till att den spirande naturrätten uppfattades som mycket radikal. Inte nog med att rättigheternas uppkomst och existensberättigande tillskrevs förnuftet snarare än Guds vilja – därtill ansågs de stå över eventuell mänskligt stiftad lag (lex humana). Rättigheterna var helt enkelt absoluta. Ur varje konflikt med lex humana skulle lex naturalis avgå med segern.

Fortlevnad, tolerans och förnuft

Vad naturlagen vill med människan kan formuleras på olika sätt. Gemensamt för såväl den religiöst grundade som den sekulära naturrätten är övertygelsen om att människans fortlevnad och respekt för övriga individer i samhället står i samklang med naturlagen – det vill säga står i samklang med Guds vilja (för den religiöst baserade naturrätten) alternativt förnuftet (för den sekulära naturrätten).

Fortlevnaden avspeglas i självbevarelsedriften och driften att fortplanta sig. Den ömsesidiga respekten i samhället bottnar dels i den urgamla devisen *pacta sunt servanda*, regeln om att avtal skall hållas, men handlar också om en negativ frihet i förhållande till andra människors liv, kropp, goda rykte, ära, handlingsfrihet, etc (det som Hugo Grotius kallade *suum* och som ett halvsekel senare grovt sett kan sägas ha manifesterats i John Lockes *property*-begrepp).

Den negativa friheten hindrar människor från att ha positiva anspråk, krav, på varandra. De positiva anspråken, kravrättigheterna, strider mot rättigheten att slippa behöva uppfylla andras krav och den därpå följande skyldigheten att själv inte ställa några krav på andra. Den negativa friheten handlar med andra ord om att slippa tillgodose omgivningens krav på det att jag själv inte skall kräva någonting annat av omgivningen än att bli lämnad ifred.

Epilog

Sedan år 2003 finns det vid Lunds universitet en särskild Samuel Pufendorf-professur, syftande till att främja forskning i Pufendorfs anda. Fram till oktober 2004 innehas professuren av Lundaprofessorn Aleksander Peczenik.

Ayn Rand (1905-1982)

Av Johan Norberg

Ayn Rand (1905-1982) är en av de ledande tänkarna bakom den liberala renässansen i västvärlden. Som ingen annan kombinerade hon det traditionella försvaret av kapitalismens välgörande effekter med ett moraliskt försvar för den fria individen och det fria förnuftet.

Men Rand är betydligt mer djuplodande än andra politisk tänkare. Hon skapade ett helt filosofiskt system av kunskapsteori och etik som hon menade att politiken måste bygga på. Genom ett försvar för förnuftet, det upplysta egenintresset och laissez-faire-liberalismen gav hon ett inspirerande alternativ till alla dagens dominerande tankeskolor.

Rands liv

Ayn Rand föddes och växte upp i S:t Petersburg i Ryssland 1905 och upplevde den kommunistiska statskuppen och hur de nya härskarna förstärkte familjens apotek. Hon flydde från landet till USA, för att bli författare i den nation som hon såg som frihetens högborg.

Men hon upptäckte snabbt att idéer om kollektivets makt över individen började få inflytande även i Amerika. Så kom det sig att hon allt mer kombinerade en författarkarriär med politiskt och moraliskt engagemang för individualismen. På 30-talet, när kommunismen och fascismen var på frammarsch skrev hon romanerna *We the Living* och *Anthem*, som avslöjade hur de totala staterna dödade människans livsglädje.

När Rand nästan var helt pank fick hon sitt stora genombrott med romanen *The Fountainhead*, vilken tar upp vikten av integritet och självständigt skapande. Boken sålde i miljonupplagor och den filmatiserades med Gary Cooper i huvudrollen. Rand fick nu andrum att fördjupa sitt filosofiska intresse och hon började arbeta med frågor om hur människan får kunskap, hur människan bör leva osv.

Rand fick en krets lärjungar, som den nuvarande centralbankschefen i USA, Alan Greenspan, filosofen Leonard Peikoff, psykologen Nathaniel Branden och ekonomen George Reisman. Hon flyttade till New York och efter tolv års arbete gav hon ut den monumentala filosofiska romanen *Atlas Shrugged*, som enligt en undersökning är den bok efter Bibeln som har påverkat amerikanska läsares liv allra mest.

Rand blev omdiskuterad och syntes ofta i TV, radio och tidningar från och med 60-talet. Hon kunde sprida sina idéer genom en tankesmedja och en

tidskrift, och snart började hon ge ut facklitteratur som presenterade hennes analyser och presenterade hennes filosofiska system, objektivismen.

För de radikala studenter som var motståndare till både etablissemangen och till 68-socialismen blev Rand den store förebilden. Hon blev en av Amerikas mest omdebatterade gestalter och bidrog till ett snabbt växande intresse för de liberala idéerna. En hel generation av unga ekonomer, filosofer och statsvetare fick nytt förtroende för frihetens idéer genom Rands individualistiska vision.

När hon avled 1982 hade hennes idéer redan fått genomslag i den »nyliberala« vågens intellektuella klimat av avregleringar och privatiseringar.

Ayn Rands idéer

Det som drev Rand att kämpa för ett fritt, liberalt samhälle var visionen om en självständigt tänkande individ som existerade för sin egen skull och strävade efter sin egen lycka. En människa som umgås med andra på basis av frivilligt utbyte till ömsesidigt gagn, och inte genom bedrägeri och tvång. I ett samhälle som genomsyras av sådana principer ser människor inte varandra som potentiella hot, fiender eller laster som i dagens välfärdsstat, utan istället som möjligheter. Samarbete och en grundläggande konfliktfrihet blir därmed möjlig.

För att göra sin vision möjlig utvecklade Rand ett komplett filosofiskt idésystem, som hon kallade objektivismen. Det täcker allt ifrån verklighetens natur, till politisk liberalism; från hur vi får kunskap om verkligheten till hur vi bör leva i den; från människans invanda sätt att tänka till varför konst är ett grundläggande mänskligt behov. Det finns element som tidigare funnits i den aristoteliska och lockeanska idétraditionen, men Rand fördjupar dem och integrerar dem. Delarna i hennes filosofi implicerar varandra, och kan inte isoleras och förstås för sig, enskilt från de övriga. De måste beaktas som en helhet.

Rand menade att vad som ytterst styr människans öde är hennes tänkande och mål, kort sagt hennes idéer. Och eftersom mänskligt handlande är det som styr samhällets utveckling och historien måste ett fritt samhälle föregås av förändringar i idéklimatet, dvs kulturen. Man måste t ex först visa att den självständiga människan inte är hjälplös och okunnig innan man kan övertyga folk att hon måste få leva i frihet.

Rand skriver:

»Ideas can not be fought except by means of better ideas. The battle consists not of opposing, but of exposing; not of denouncing, but of

disproving; not of evading, but of boldly proclaiming a full, consistent and radical alternative. «

Och häri ligger Rands genialitet och stora bidrag till den liberala traditionen: hon försåg med sitt filosofiska system friheten med det konsekventa och radikala tanke-systemet som den hittills saknat.

Ett par av stöttepelarna i Rands filosofi som är fundamentala för den liberala kampen är: individen som förnuftsvarelse, rätten att existera för sin egen skull, samt att det inte finns någon klyfta mellan människans kropp och själ (intellekt).

Det sista kan låta abstrakt, men har viktiga praktiska konsekvenser. Människan är en varelse av både kropp och intellekt. Ska hon därför vara fri kan man inte isolera social och ekonomisk frihet som många gör, utan friheten är liksom människan en helhet. Tänkande är till för att sättas i praktiken och ens handlingar bygger på vad man har tänkt ut. Man kan inte ha verklig frihet för det ena utan frihet för det andra.

Yttrandefrihet och fri press är här ett bra exempel: För att få tänka och skriva det man vill, måste det också vara tillåtet att starta en tidning, sätta priserna efter egna preferenser, fritt handla med de leverantörer man önskar etc. Utan den ekonomiska friheten blir den sociala friheten inte möjlig, utan friheten att handla blir friheten att tänka oanvändbar. Därför är Rands insats, som integrerar kropp och själ, tänkande och handlande, viktig.

Rand förklarade att individen är en förnuftsvarelse, som lever efter sina kunskaper om verkligheten. Om det inte vore så, om människan i stället levde blint efter instinkter och drifter eller bara kunde förstå och utträta saker kollektivt, skulle det inte finnas något vis för människor att umgås genom förnuftig diskussion och övertalning. Folk skulle vara tvungna att ta till våld och tvång för att kunna handla tillsammans.

Att människan lever efter förnuftet innebär dessutom att hon måste ha frihet för att kunna leva ordentligt. Om man tvingar en person att göra något så stoppar man henne från att göra egna val och handla efter det egna förnuftet. Eftersom kunskapen är individens sätt att "se" verkligheten, skaffa fakta och avgöra hur hon ska handla så gör man individen mer och mer blind desto mer tvång och regleringar man utsätter henne för.

Det moraliska är det praktiska

Många personer, även liberaler, tror att det finns en oöverstiglig klyfta mellan det moraliska och det praktiska. Antingen är man "moralisk" och respekterar friheten för att man "bör" göra det, oavsett om det leder till

hemska konsekvenser i praktiken. Eller så är man "praktisk" och ger upp moral och principer för att skapa goda konsekvenser i det verkliga livet. De tror att man måste välja mellan det praktiska och det moraliska.

Rand hävdar att det inte finns någon skillnad mellan det moraliska och det praktiska, mellan det rätta i teorin och det rätta i praktiken. Det finns inget annat än verkligheten som utgångspunkt för hur vi ska leva i den, det finns inte någon "högre dimension" med idévärldar eller gudar som ger oss diktat som är moraliska "i sig". Vi står inte inför valet att följa principer och strunta i konsekvenserna, eller handla hur som helst och bryta mot alla principer, och rättfärdiga det med att det ger goda konsekvenser. Både hur vi handlar och vilka konsekvenser det får är viktigt.

Moral är inget annat än läran om hur vi ska leva här i världen på bästa vis. Genom erfarenhet och tänkande förstår vi att människan överlever genom att använda sitt eget förnuft. Vi inser att rätten att vara fri, att leva efter ens eget förnuft är ett existensvillkor. Det är alltså ingen slump att människor som får frihet faktiskt också överlever, skapar och bygger ett gott samhälle. Är liberalismen ett moraliskt riktigt system, är det också ett praktiskt system för mänskligt liv, och vice versa.

Moraliskt försvar för liberalismen

Många liberala tänkare har nöjt sig med att argumentera för liberalismens praktiska konsekvenser: vi ska ha frihet för att det ökar möjligheterna och höjer levnadsstandarden. Men dessa kan inte bemöta utmaningen från t ex miljöfundamentalister eller konservativa som förklarar att detta är falska behov som inte bör tillfredsställas. Argumentet kan inte stå emot utmaningen från socialister som hävdar att det viktiga är att rikedom fördelas lika, inte att den är stor.

För att kunna accepteras måste friheten också ha ett moraliskt försvar för individens rätt att sträva efter sin egen lycka. Så länge folk tror att kapitalismen i och för sig leder till hög levnadsstandard, men ändå tror att den är ondskefull, så kommer de aldrig att acceptera den fria marknaden. Kritiker anklagar individualismen för att vara egoistisk. Det är en anklagelse som brukar få de flesta att ducka. Så länge folk accepterar att människans moraliska uppgift är att vara andras tjänare, att uppoffra sina värden och mål för andra människor, så länge kommer också ideologer och politiker hitta på nya "fina" storheter som den individuella människan ska uppoffra sig för, samhällsnyttan, folket, rasen, proletariatet, naturen eller Gud. Ingen individ får sträva efter sin egen lycka.

Rand bryter med hela denna tanketradition genom att erbjuda ett inspirerande moraliskt försvar för individens rättighet att leva i frihet och

sträva efter lycka. Rand förklarar att individualismen faktiskt är egoistisk, men att det inte är något fel på det, tvärtom. Livet är inte till för att vi ska uppoffra våra värden och våra mål, utan för att vi ska skapa och ta tillvara det som är viktigt för oss. Att upplyst försöka tillfredsställa sina intressen är vad som gör ett lyckligt liv möjligt. Det finns inget moraliskt och vackert i altruismen, idén att människans ändamål endast är att ge upp sina värden för andra, för kollektivet, för samhället.

Alternativet är inte att äta eller ätas, utan Rand presenterar en rationell egoism där individen varken offerar sig för andras skull eller offerar andra för sin skull. Mot den traditionella altruistiska moralen där ingen får leva för sin egen skull sätter Rand ett samhälle där människor strävar efter sin egen lycka och samarbetar på frivillig basis med andra människor till ömsesidig nytta, snarare än ömsesidig uppoffring. Rand är den första som säger att upplyst egoism inte bara är förenlig med andras lycka, utan att den faktiskt också är moraliskt riktigt.

Om någon mot individens vilja använder henne som medel för egna mål beträder han tvångets bana. Han lämnar den moraliska dimensionen av bytesmoral och övertygande och går över till att låta den fysiska styrkan tala. Då finns det inget annat sätt att bemöta den personen än just med våld, dvs att ta till självförsvar. Detta är enligt Rand statens enda uppgift, att skydda människor från våld och tvång, men i övrigt låta dem vara fullständigt fria.

Detta är några av de banbrytande argumenten för liberalism som Rands filosofiska system, objektivismen, bjuder på. Men filosofin innehåller mycket mer än vad som kan presenteras i ett politiskt sammanhang.

Böcker av Rand

We the Living (1936)

Anthem (1937)

The Fountainhead (1943)

Atlas Shrugged (1957)

The Early Ayn Rand (1984, red Peikoff)

Lästips

Chris Matthew Sciabarra: *Ayn Rand - The Russian Radical* (1995)

Det mest omfattande analysen av den objektivistiska filosofin. Mycket intressant inplacering av Rand i idéhistoriskt sammanhang: hur hennes radikala idéer hänger ihop.

Ronald Reagan (1911-2004)

Av Gustaf Blomberg

It is not my intention to do away with government. It is rather to make it work – work with us, not over us; stand by our side, not ride on our back.
– Ronald Reagan, 1981

En enkel bakgrund

Ronald Wilson Reagan föddes i den lilla orten Tampico, i Illinois, år 1911. 17 år gammal fick han ett stipendium för fattiga från Eureka College i Illinois, varifrån han tog sin examen i nationalekonomi 1932. Efter avklarade högskolestudier arbetade han en tid som radioreporter. Skådespelarambitionerna ledde 1937 till en provfilmning och därefter till ett kontrakt med Warner Brothers. Under sin tid i Hollywood engagerade Reagan sig fackligt och var under några år ordförande i fackföreningen Screen Actors Guild. Under denna tid tilltog hans politiska engagemang. Efter att under en tid ha varit demokratisk sympatisör närmade han sig under 50-talet republikanerna och 1960 var brytningen med demokraterna i praktiken fullbordad. Detta år deltog han i Nixons valkampanj. I Kaliforniens guvernörsval 1966 blev Reagan republikanernas kandidat. Han besegrade den sittande guvernören Pat Brown stort, och vann i 1970 års omval över Jesse Unruh. 1976 försökte Reagan att bli republikanernas presidentkandidat men nomineringen gick istället till Gerald R. Ford. 1980 lyckades han så bli nominerad och besegrade i valet den sittande demokratiske presidenten Jimmy Carter.

Reagan omvaldes 1984 efter ha besegrat den demokratiske utmanaren Walter Mondale stort. När Reagan avgick 1989 var han, 78 år gammal, den äldste presidenten i USA:s historia. Ronald Reagan avled i juni 2004, 93 år gammal.

En mångtydig president

Reagan kom till Washington med ambitionen ge det amerikanska folket sin självkänsla tillbaka, efter trauman som Vietnamkriget, oljekrisen och Watergateskandalen. Det gällde nu att återupprätta de klassiska amerikanska värdena: Kapitalism, frihet, patriotism etc. Reagan var optimist och hade en förmåga att inympa denna optimism hos amerikanerna. Han hanterade skickligt medierna, och fick ett stort genomslag, i synnerhet genom sina TV- framträdanden.

Reagan hade en vision att återupprätta USA, inte minst inom det ekonomiska området. Han ville skapa ett Amerika präglad av »kommers och kreativitet«. Hans medel för detta var främst sänkta skatter, för att göra det mer lönsamt att arbeta och bedriva företagande. Reagan var här influerad av de så kallade utbudsekonomerna som ansåg att skatteintäkterna genom skattesänkningar skulle öka. Ett lägre skattetryck gjorde det mer lönsamt att arbeta och ökningen i antalet arbetade timmar skulle därmed kompensera för skattesänkningarna. Skattesänkningarna skulle kombineras med privatiseringar, avregleringar och överföring av beslutanderätt från den federala nivån till de delstatliga och lokala politiska nivåerna. Inspirerad av den så kallade monetarismen med ekonomen Milton Friedman i spetsen, hade Reagan även ambitionen att stabilisera penningvärdet. Reagan genomförde stora skattesänkningar och drog ner utgifter inom flera områden. Nedskärningarna blev emellertid inte alls så stora som planerat. Politiken ledde till en lång period av ekonomisk tillväxt och en kraftig sänkning av inflationen. Baksidan blev stigande handels- och budgetunderskott och vid Reagans avgång 1989 var det federala budgetunderskottet större än någonsin tidigare i USA:s historia. Vidare fick den fattigaste delen av USA:s befolkning det under Reagans presidentskap relativt sämre, då de drabbades hårdast av de offentliga nedskärningarna. Även inom andra områden präglades Reagans politik av liberaliseringar. Han initierade den så kallade Uruguayrundan som genomfördes 1986 inom ramen för GATT-avtalet för global handel. Denna förhandlingsrunda ledde till lägre tullar för världshandeln och till att världshandelsorganisationen WTO uppstod. Reagan drev även igenom 1988 års beslut om ett frihandelsavtal mellan Kanada och USA.

Inom invandringspolitiken bidrog Reagan till att situationen förbättrades drastiskt för USA:s många illegala invandrare. Reagan skrev 1986 under Immigration Reform and Control Act som i praktiken innebar amnesti för 2,8 miljoner människor som då befann sig i USA illegalt.

Inom utrikespolitiken intog Reagan en skeptisk hållning gentemot internationella organisationer och multilaterala lösningar. Han var övertygad om att USA hade ett behov av kunna agera självständigt militärt och att kunna bedriva diplomati utifrån en styrkeposition. Hans inledande utrikespolitik hade, gentemot Sovjetunionen, en konfrontationsinriktad prägel.

Reagan hade en bitvis mycket aggressiv retorik visavi Sovjetunion och han initierade en kraftig upprustning av den amerikanska försvarsmakten. Försvarsbudgeten ökade under Reagans första period som president med runt tio procent per år; den största amerikanska rustningsinsatsen under fredstid i landets historia. Denna politik innebar, i kombination med ekonomiska sanktioner, ett försök att på sikt påverka den politiska dynamiken i Sovjetunionen. Genom att utsätta den sovjetiska ekonomin

för påfrestningar genom sanktioner och rustning ville Reagan göra Sovjetunionens ledare mera medgörliga och bidra till att bereda vägen för ett yngre, mer pragmatiskt ledarskikt i Moskva. Med tiden ersattes denna politik alltmer av avspänningspolitik. Redan 1982 återupptogs rustningsförhandlingar med Moskva. Avspänningen fick ny vind i seglen genom att Reagans politik verkade ha lyckats, då den mer reformvänlige och pragmatiska Gorbatsjov 1985 blev generalsekreterare i Sovjetunionens kommunistparti. Förtroendet mellan Reagan och Gorbatsjov tilltog med tiden, vilket bl.a. resulterade i ett nedrustningsavtal gällande medeldistansrobotar. USA:s allt större militära och ekonomiska överlägsenhet, tillsammans med den ökade avspänningen och det sovjetiska systemets allt större politiska och ekonomiska problem, underminerade förutsättningarna för det kalla kriget. Reagans politik bidrog därmed i stor utsträckning till sovjetsystemets och murens fall 1989, och att väst med USA i ledningen då stod som slutlig segrare i det kalla kriget.

En moderat republikan

I Sverige har bilden av Reagan präglats av extremer. En del har sett honom som en banerförare för nyliberalismen, medan andra betraktat honom som typiskt konservativ. Ett närmare studium av Reagans politik visar emellertid upp en mer mångfacetterad bild, med både liberala och konservativa inslag. Ronald Reagan kan därmed bäst beskrivas som en företrädare för en moderat republikansk tradition, med nutida förespråkare som exempelvis Arnold Schwarzenegger.

Reagan hade en relativt liberal syn på skatter, välfärdslagstiftning, och i viss mån på handel och invandring. Han kombinerade detta med mer konservativa uppfattningar rörande exempelvis rätten till abort och homosexuellas rättigheter. Reagan visade dock sällan vilja att via politiken genomdriva sina mer konservativa värderingar. Han motsatte sig exempelvis ett förslag till anti-gay-lagstiftning under sin tid som guvernör i Kalifornien. Intressant att notera är också att han som guvernör tog initiativ för positiv särbehandling av etniska minoriteter.

Även Reagans utrikespolitik präglades av moderation och mångtydighet. Ekonomiska sanktioner mot Sovjetunionen och en intensifiering av kapprustningen kombinerades med nedrustningsavtal och en öppenhet för förhandlingslösningar, särskilt efter att Gorbatsjov tillträtt som generalsekreterare.

Reagans utrikespolitik anknöt därmed till en tradition inom amerikansk utrikespolitik inom vilken USA främst genom sitt exempel och föredöme skulle påverka omvärlden, snarare än genom korstågsliknande interventioner. Reagans politik bidrog både till att initiera, stärka och

befästa en tendens till vridning i den politiska opinionen i västvärlden, i riktning mot ökad tilltro till lägre skatter, individualism, avregleringar och marknadsekonomiska lösningar. Storbritannien blev här en tidig medspelare och efterföljare under toryledaren Thatchers ledarskap. Men den fundamentala och varande opinionsförändring som Reagan bidrog till kom att få betydelse utmed hela det politiska spektrat. Bill Clintons ekonomiska politik var i viss mån en fortsättning på Reagans lågskattepolitik. I Storbritannien blev Tony Blair och hans Labourparti de främsta företrädarna i Europa för arvet efter Thatcher. Reagans - och Thatchers - politik kom även att bli en viktig inspirationskälla för delar av den svenska borgerligheten.

Lästips

Henriksson, Karin, *Reaganomics - den ekonomiska politiken under Reagan*, Världspolitikens Dagsfrågor 1988:5, Stockholm 1988.

Jönsson Per, *Reagan, USA och världen*, Världspolitikens Dagsfrågor 1986:4, Utrikespolitiska Institutet, Stockholm 1986.

Larsson, Janerik, *Allt vad Ronald Reagan rör vid blir skröp*, i Larsson, Janerik och Linder, P J Anders, *Det obegripliga Amerika - Blir allt vad Ronald Reagan rör vid skröp?*

Näringslivets MediaInstitut Rapport 1988:2, Stockholm 1988.

Nationalencyklopedin band 7 och 15, Bra Böcker, Stockholm 1994.

Reagan, Ronald, *Ett amerikanskt liv*, Norstedts, Stockholm 1991.

www.presidentreagan.info

www.cato.org

Lästips av Ronald Reagan

Where's the Rest of Me?, 1965;

The Creative Society, 1968

Abortion and the Conscience of the Nation, 1984

Speaking My Mind, 1989

An American Life, 1990

Filmtips av Ronald Reagan

Love Is on the Air, 1937

Brother Rat, 1938

Cowboy from Brooklyn, 1938

Sergeant Murphy, 1938

Hell's Kitchen, 1939

Code of the Secret Service, 1939

Dark Victory, 1939

Secret Service of the Air, 1939

Murder in the Air, 1940
An Angel from Texas, 1940
Nine Lives Are Not Enough, 1941
International Squadron, 1941
Million Dollar Baby, 1941
Kings Row, 1942
This Is the Army, 1943, som Lt. Ronald Reagan
The Rear Gunner, 1943
For God and Country, 1943
Stallion Road, 1947
The Girl from Jones Beach, 1949
Bedtime for Bonzo, 1951
The Last Outpost, 1951
She's Working Her Way Through College, 1952
Hong Kong, 1952
Law and Order, 1953
Tropic Zone, 1953
Cattle Queen of Montana, 1954
Tennessee's Partner, 1955
Hellcats of the Navy, 1957
The Killers, 1964

Lysander Spooner (1808-1887)

Av Danjell Elgebrandt, viceordförande 2004-2005

»The highwayman takes solely upon himself the responsibility, danger, and crime of his own act. He does not pretend that he has any rightful claim to your money, or that he intends to use it for your own benefit. [...] The proceedings of those tyrants, robbers, and murderers, who call themselves 'the government' are directly the opposite of these of the single highwayman.«
- Lysander Spooner

Lysander Spooner – The constitution of no authority

Spooner föddes i New England år 1808. Han växte upp i ett fattigt men gott hem tillsammans med föräldrarna och åtta syskon. På grund av familjens ansträngda ekonomiska läge tvingades den unge Spooner att stanna och arbeta av sin skuld till fadern (för mat och husrum under sin barndom) till dess att han fyllde tjugofem. Därefter valde Spooner att utbilda sig till advokat. Hans läromästare var den blivande guvernören och senatoren John Davies; en man som genom sin syn på politik, filosofi, juridik och inte minst logik kom att ha enormt inflytande på Spooner. Främst bidrog Davies till att utveckla Spooners tankar om natural law, idén att det existerar en universell lag som man kan nå kunskap och insikt om genom att studera juridik precis som vilket naturvetenskapligt ämne som helst.

Vid denna tidpunkt fordrade Massachusetts lagar att en advokat innan han tilläts praktisera tillbragte en viss tid som lärling vid ett advokatkontor. Collegestudenter tvingade göra detta i tre år medan övriga tvingades gå fem år. En collegeutbildning i det tidiga 1800-talets USA var rent klassisk och hade liten inverkan på en advokats faktiska duglighet. Spooner, som kom från enkla förhållanden och saknade collegeutbildning, skrev sitt första politiska verk i *petitionen To the members of the Legislature of Massachusetts*. Spooner menar att det borde vara upp till klienterna och en fri marknad (även om Spooner inte använder det uttrycket) att prissätta och anlita vem som helst som advokat.

Ungefär samtidigt som petitionen publicerades (och antogs, vilket gjorde slut på den orättvisa lagstiftningen) publicerade Spooner sitt första (större) teologiska verk, *The Deist's reply to the Alleged Supernatural Evidences of Christianity*. Den knastertorra titeln går igen i språket vilket

är ett av Spooners adelsmärken. Ingen kan som han få synbart blytung och dammig resonemang och argument att lysa med samma kraft. Patoset och stringensen samt kompromisslösheten i sökandet efter en högre sanning gör att allt Spooner satt sin penna till håller mycket hög kvalitet och den teologiska debatten passar hans konflikträdda och ifrågasättande personlighet perfekt. I verket går Spooner till angrepp mot kristendomen på epistemologisk grund. Människan är skapad så att hon förlitar sig på bevis för att skapa sig en världsbild. Spooner skriver att nya testamentets mirakel och övernaturligheter är avancerat charlataneri som »endast en kvinna kan vara lättlurad nog att tro på«.

Spooner var inte på något sätt ateist. Han var, liksom många av USA:s founding fathers, deist och menade att Gud hade skapat världen men sedan helt dragit sig tillbaka från den. Således existerar inget övernaturligt i denna värld och var människa är sin egen lyckas smed. Spooners texter om religion är, helt avsiktligt, mycket provocativa även med dagens mått mätt och i det tidiga 1800-talet betraktades de som kätterska av många. Tack vare den höga toleransen mot religiösa dissidenter som separationen mellan kyrka och stat i USA medförde var Spooner detta till trots aldrig i någon faktisk fara. I det tidiga 1800-talets New England ansågs självtillräcklighet vara den kanske största dygd en man kunde besitta. Det var därför naturligt att Spooner efter en tid som advokat beslöt sig för att pröva lyckan i det vilda Amerika som precis börjat tämjäs. Även om Spooners försök att slå sig in på landmarknaden misslyckades formade denna tid honom djupt. Här var han i sitt rätta element; en brutal men rättvis meritokrati i en miljö som väl fångade den amerikanska nybyggarandan. De finansiella kriserna i 1830-talets slut kom dock som en chock för de flesta amerikaner, inklusive Spooner. Han återvände från sina projekt i den amerikanska vildmarken fattig men inte på något sätt uppgiven. För honom var frågan hur det kunde komma sig att så mycket välstånd, tillväxt och skaparkraft på bara några år kunde förbytas i panik, kris och depression. Efter att ha undersökt saken noggrant under några år var Spooner redo att avkunna sin dom. Den skyldige för den amerikanska krisen var ingen annan än staten, och Spooner kunde bevisa det!

Anledningen till krisen stod att finna i bristen på bra betalningsmedel. I västra USA rådde det alltid stor brist på mynt, utgivna på guldmyntfot. Detta gjorde att handel och tillväxt försvårades samt att ett deflationstryck skapades. Vid denna tidpunkt var valutautgivning något som privata banker hanterade, så det var inte statliga interventioner av dagens typ som låg till grund för problemet. Däremot avgjorde den federala maktens godtycke vem som fick rätt att driva en bank. Spooner attackerar denna ordning i sitt verk *Constitutional Law*. Där slås det fast att lagar bara kan vara giltiga om de inte står i strid med konstitutionen.

Konstitutionen i sin tur kan bara vara laglig där den harmoniserar med natural law. Denna syn bäddade för Spooners nästa stora strid, om slaverifrågan. Tjugo år före inbördeskriget kom den dock att ha störst inverkan på synen att själva fenomenet bank charters är konstitutionsvidrigt eftersom de inskränker medborgarnas kontraktsfrihet. Drömmen om personlig rikedom dog inte i och med fiaskot med landspekulationen. Spooner rustade nu för en strid med staten som inte bara var rättfärdig utan också hade möjligheten att bli synnerligen lönsam. United States Postal Service hade precis fått en farlig fiende i Spooner. Ett område som inte alls berörts av det tidiga 1800-talets magnifika tillväxt var nämligen postgången.

Fortfarande var det en genombyråkratiserad och ineffektiv organisation som tog ut mycket väl tilltagna monopolvinster på bekostnad av det amerikanska folket. Ingen som helst konkurrens tilläts och behovet av en välfungerande postgång var enormt. En svart marknad hade förstås uppstått där ett favoritknep var att sitta och stryka under ord i en tidning som sedan skickades till en mottagaresom fick dechifrera budskapet. Att skicka tidningar var nämligen mycket billigare än brev. Ett kryphål i lagen existerade dock. Det var bara förbjudet att driva företag med affärsidén att transportera post. Att helt enkelt ta med sig post på en ångbåt eller vagn och dela ut den var inte reglerat i lag. Spooner startade företaget American Letter Mail Company för att dra nytta av detta. Till skillnad från de flesta som skötte liknande verksamheter så diskret som möjligt gjorde Spooner inte ens ett försök att gömma sig. Istället skrev han ett öppet brev till USA:s Postmaster General där han avslöjade sina intentioner. Med uttalandet följde ett exempel av Spooners skrift *The Unconstitutionality of the Laws of Congress Prohibiting Private Mails*.

Spooners företag blev en enorm succé eftersom det levererade post mycket snabbare än staten samt till knappt halva priset. Från federalt håll insåg man att det inte gick att konkurrera ut Spooner. De svarade med att hota alla företag som bar American Letter Mail Company-post att mista alla sina kontrakt med den statliga posten. Detta blev dödsstöten för American Letter Mail Company och än i dag har ingen kommit närmare en fri postmarknad i USA än Spooner och hans lilla företag.

Spooners starka övertygelse att slaveri var något djupt omoraliskt och samtidigt intimt förknippat med en orättfärdig och farlig stat kom att ställas på sin spets i och med det amerikanska inbördeskriget. De flesta abolitionister ställde sig bakom nordstaterna, men Spooner tog sydstaternas parti. På sitt vanliga metodiska sätt delade han upp frågan i två delfrågor, konstitutionen och slaveriet, och sökte sedan hitta en logisk ståndpunkt som skulle vara förenlig med dem bägge.

I Spooners ögon är ingen regim som vägrar undersåtarna utträde legitim. Allt annat skulle nämligen implicera ett slaveri i sig. Slaveriets existens skulle kraftigt försvåras i och med att södern blev självständig. Då skulle det inte längre finnas något som hindrade en total abolition av slaveriet i nord. Därmed skulle det inte heller finnas lagar som fordrade att förrymda slavar skickades tillbaka till sina herrar, varför den slav som sökte bli fri endast behövde ta sig ur CSA. Om slaveriet inte avskaffades i USA fanns inget rättfärdigande av kriget i första läget och i händelse av detta var det »ett krig för att skapa nya slavar under en stor stat snarare än ett för att befria slavar under kedjor och piskor«.

Efter inbördeskriget och fram till sin död radikaliserades Spooner, troligen till följd av besvikelse över att aldrig ha funnit kärleken. Precis som många av Spooners tidiga texter ibland har fått folk att etikettera honom som socialist har många av hans senare texter, särskilt *Revolution* från 1880 givit honom ett aningen oförtjänt rykte som en extremt radikal anarkist. Det är svårt att göra en så mångsidig tänkare som Spooner rättvisa. Även nedslag i så vitt åtskilda områden som kristendomens natur, ett effektivare banksystem, slaverifrågan och det federala monopolet på posttjänster är otillräckliga för att täcka den stora textproduktion som Spooner lämnade efter sig. I dag skulle han kanske nedlåtande ha kallats för en åsiktsmaskin men ett sådant omdöme avslöjar bristen på kunskap om hur mycket Spooner lade ned i sitt arbete. Minst ett par essäer av Lysander Spooner borde därför tillhöra varje frihetsväns allmänbildning.

Lästips

www.lysanderspooner.org

Margaret Thatcher (1925-2013)

Av Anna Hård af Segerstad, viceordförande 2004-2005

»You may have to fight a battle more than once to win it.«
- Margaret Thatcher

Förutom att vara den första kvinnliga premiärministern i Storbritannien är Margaret Thatcher den som har innehaft ämbetet längst (elva år). Hon förde sitt parti till tre valsegrar i rad. Thatcher var provokativ och utmanande vid politiska möten och en suverän talare. Hon var en del av kapitalismens triumf, i en tid när acceptansen av marknadskrafterna som den viktigaste vägen till rikedom nästan blev världsomfattande. Hon var delaktig i den process som ledde till Sovjetimperiets kollaps, liksom i minskandet av statlig makt och byråkrati runt om i världen. Detta gav eko i slutet av förra seklet. Trots att 15 år gått sedan hon satt vid makten förhöll sig politikerna i Storbritannien fortfarande till hennes politik. Bland de mer framträdande märks Tony Blair – en socialdemokrat som otroligt nog delvis fortsatt i hennes spår.

Bakgrund

Margaret Thatcher var dotter till en butiksinnehavare och föddes den 13 oktober 1925 i Grantham. Hon utbildade sig till kemist vid universitetet i Oxford. När hon 1950 kandiderade till parlamentet men misslyckades tog hon istället jobb som provsmakare på ett företag som gjorde fyllningar till tårtor och glass. Samtidigt läste hon till advokat.

Hennes fascination för politik ledde henne 1959, vid 34 års ålder, till parlamentet. Där argumenterade hon sig fram till vad som sägs vara en av Torys bästa platser i landet, Finchley i norra London. Hennes snabbtänkheter, humor och goda retorik förde henne uppåt i det konservativa partiet, vars högerfalang hon tillhörde. Vid 44 års ålder blev hon utbildningsminister, en post hon hade i fyra år (1970-74). Det såg ett tag ut att bli höjdpunkten på hennes karriär. Men 1975 kom hon att utmana den före detta premiärministern och dåvarande partiledaren Edward Heath om partiledarskapet, eftersom den tidigare högerfalangskandidaten hoppat av i sista minuten. Thatcher steg in på hans kontor och skulle berätta om sitt beslut, men han tittade inte ens upp från sina papper utan sade bara »Du kommer att förlora. Adjö till dig«. Han hade fel. Hon vann partiledarduellen och den 11 februari samma år

blev hon partiledare. Fyra år senare, den 4 maj 1979, blev Margaret Thatcher premiärminister i Storbritannien.

Thatcher som premiärminister

Endast 18 månader efter att Thatcher blivit vald till premiärminister blev Ronald Reagan president i USA. De två politiska bundsförvanterna kom att bli mycket goda vänner.

Thatcher hade sin ekonomiska politik - laissez-faire - klar för sig tidigt och väntade bara på att tiden skulle bli mogen att genomföra den. Inflationsbekämpningen var ett av de främsta målen. Andra var minskad statsinterventionism, reducerade offentliga utgifter, sänkta skatter, kraftigt begränsande av fackföreningarnas inflytande och privatisering av statliga företag. British Airways var ett av de statliga företagen som sällan visade vinst och var pinsamt dåligt skött. Efter privatiseringen förvandlades det till ett av världens bästa och mest vinstgivande flygbolag. Hennes ekonomiska program blev så framgångsrikt att det fick namnet Thatcherism. Mer än 50 länder följde utvecklingen och genomförde liknande reformer.

Thatcher förvandlade de anti-fackliga känslorna i landet till en majoritet i parlamentet. Facken kunde kuvas efter den misslyckade kolgruvearbetarstrejken 1984-85. Därefter kunde hon minska fackets förmåner genom ett antal lagar som effektivt gjorde slut på Storbritanniens fackförenings problem för gott. »Vem regerar i Storbritannien?« frågade hon en gång när facket kämpade för att få makten. 1980 visste alla att svaret var »Thatcher regerar«. Men framgången kostade också i form av ökad arbetslöshet.

En hårdför politiker

Som premiärminister under det kalla kriget blev hon känd för sin kompromisslösa antikommunistiska utrikespolitik. Hon hade nära samarbete med USA, fördjupade samarbetet med NATO och tvekande inte att rusta upp det brittiska försvaret. Tillsammans med Ronald Reagan lyckades hon få den sovjetiske generalsekreteraren Michail Gorbatsjov att införa glasnost och perestrojka, vilket i förlängningen ledde västs seger i det kalla kriget .

Bland Thatchers internationella framgångar finns även Zimbabwes övergång till majoritetsstyre 1980 och den militära triumfen över Argentina i Falklandskriget 1982. Hon var med och slöt avtalet med Kina 1984 om kronkolonins Hongkong återgång till Kina. Det stora villkoret var att den forna kolonin skulle få ha ett eget demokratiskt självstyre. På grund av sin politik i Nordirlandskonflikten blev hon samma år vid en

partikongress i Brighton föremål för ett bombattentat, utfört av terrororganisationen IRA. Följande år ingick Thatcher avtal med Irland, där regeringen på Irland fick ett visst inflytande över frågor rörande Nordirland. Därtill var hon misstänksam mot den Europeiska unionen.

Det bittra slutet

Thatcher fick smeknamnet Järnladyn, en titel sovjetisk press gav henne redan under mitten av 70-talet efter hennes massiva kritik av landets ovilja att avrusta. Öknamnet spred sig bland motståndarna när hennes inhemska finanspolitik blev alltmer impopulär.

Thatcher hårda ledarskap och politik gjorde att hon började förlora väljarstöd. Thatcher introducerade en ny enhetlig och lokal fast hushållsskatt, Poll tax. Den möttes av starkt nationellt motstånd då den ansågs drabba lågavlönade och gynna höginkomsttagarna. Massdemonstrationer mot skatten bidrog till att öka misstroende inom det egna partiet. Thatcher blev till slut avsatt den 22 november 1990 efter ett internt partiintrigspel.

Efter premiärministeråren

Thatcher blev baronessa under tidigt 1990-tal och tog plats i överhuset och tillhörde de tongivande inom sitt partis EU-skeptiska falang. Hon har publicerat en uppmärksammad memoar *The Downing Street Years* (1993; *Åren på Downing Street*). Den fick senare en uppföljare i *Path to power* (1995; *Vägen till makten*). Boken handlar om hennes uppväxt och hur viljan att förändra uppstod.

Några böcker har ännu inte översatts till svenska. Hennes samlade tal finns i boken *The Collected Speeches of Margaret Thatcher* (1999) och uttalanden i *Margaret Thatcher - Complete Public Statements 1945-1990* (1999).

Efter millennieskiftet kom boken *Statecraft: strategies for a changing world* (2002) ut. Där ger hon sina synpunkter på det nya årtusendets faror och möjligheter. Hon menar exempelvis att politiska ledare, för att säkra framtiden för kommande generationer, måste följa sin instinkt och tro istället för att följa med den rådande trenden.

Källor

NE.se: »Margaret Thatcher« 2005-10-18

Oxford American Dictionaries »Margaret Thatcher« 2005-10-18

Thatcher Margaret, *Åren på Downing Street*, 1993

Lästips

Reitan, Earl A, *The Thatcher Revolution - Margaret Thatcher, John Major and Tony Blair*. Den beskriver Thatcher, Thatcherismen och hur de två följande premiärministrarna påverkats av det.

Margaret Thatcher Foundation finns på <http://www.margaretthatcher.org/> (där finns ett antal urval av hennes tal, intervjuer och andra uttalanden).